תנ״ך · ראשונים · רד״ק · כתובים

רד"ק על דברי הימים א׳

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על דברי הימים א׳

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-דברי-הימים-א/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 5
פרק ב 8
פרק ג 14
פרק ד 17
פרק ה 22
פרק ו 27
פרק ז 30
פרק ח 34
פרק ט 37
פרק י 40
פרק יא 40
פרק יב 42
פרק יג 44
פרק יד 46
פרק טו 46
פרק טז 48
פרק יז 51
פרק יח 52
פרק יט 54
פרק כ 54
פרק כא 56
פרק כב 58
פרק כג 58
פרק כד 60
פרק כה 61
פרק כו 62
פרק כז 65
פרק כח 66
פרק כט 68

הקדמה

אמר דוד בן יוסף בן קמחי הספרדי: זה הספר – ספר "דברי הימים" – מכתבי הקדש, ובכללם נכתב לפי שיש בו ספור דברי הימים למלכי יהודה. והחל לספר היחש מאדם ועד נח דרך קצרה, ומנח עד אברהם, ומאברהם עד דוד כי הוא העקר (דה"א א,א-ב,טו); לפיכ' הניח לספר יחש בני ישראל כלם אלא יהודה (שם ב,ג ואי') עד בואו אל דוד (שם ב,טו), ואחר כן ספר מיחש שאר השבטים (שם ד,כד-ח,מ) להודיע מספרם בימי דוד. וכל מה שהזכיר בינתים מיחשי אמות העולם – לספר יחש העולם על סדר, כמו שנכתב בספר בראשית; ובשאר היחשים כלם הלך הולך ומקצר.

וספר מלכי אדום גם כן, לפי שמלכו בהם לפני מלך מלך בבני ישראל שמונה מלכים ואלופים אחד עשר (שם א,מג-נד). וכל מלכיהם לא היו מלך בן מלך, אלא שהיו מולכים עליהם מלכים ממקומות אחרים לפי התגברות אנשי המקומות ההם עליהם; ומלכות בית דוד מלך בן מלך. ובכל מה שקדמה מלכותם לא עמדה לפני מלך ישראל הראשון, והוא דוד, כמו שאומ' "ויהי...אדום עבדים לדוד" (ש"ב ח,יד), כי אע"פ שמלך שאול תחלה על ישראל, לא היה עקר המלכות, ולא מלך כי אם שנתים (ש"א יג,א); ואע"פ כן הוא נלחם בהם ולא יכלו לעמוד מפניו, ודוד הכניעם.

ומלכות בית דוד היא העיקר בקבלה ובנבואה מיעקב אבינו וממשה רבי' ע"ה, כי יעקב אמ' "לא יסור שבט מיהודה" (בר' מט,י), ומשה אמר "שמע יי' קול יהודה ואל עמו תביאנו" וגו' (דב' לג,ז). ואמרו רבותי' ז"ל (ב' ב"ב טו,א) כי זה הספר כתבו עזרא. ובאמת קודם עזרא נכתבו דברי הימים למלכי יהודה, כמו שאומ' בספר מלכים; אלא שלא חובר עדין לכתבי הקדש, אלא שהיה נכתב ספר לבדו בדברי הימים למלכי יהודה. וכן דברי הימים למלכי ישראל היו נכתבים בספר, אלא שאותו ספר לא חובר אל כתבי הקדש לפי שלא עמדה מלכות ישראל. ולעתיד גם כן מלכות בית דוד תקום לבדה, כמו שאמ' הנביא: "ונשיא אחד יהיה לכלם" (הש' יח' לז,כד), ואמר: "לא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד" (יח' לז,כב). אבל ספר דברי הימים למלכי יהודה חובר אל כתבי הקדש כמשפט, לספר בו דברי מלכי יהודה וגלותם עד עלותם מהגלות. וממלכות בית דוד היה נשיא עליהם – זרובבל בן שאלתיאל, בן בנו של יהויכין; וכן יחש בזה הספר המלכות עד זרובבל (דה"א ג,יט).

וחבר עזרא זה הספר אל כתבי הקדש על ידי חגי זכריה ומלאכי הנביאים, וחברו עם הכתובים ולא עם הנביאים לפי שהוא ספור דברי הימים. אע"פ שיש בכללם קצת נבואות, אחר שעקרו נכתב לספר דברי הימים והיחשים נכלל ונכתב עם הכתובים, כמו

ספר רות שנכתב לספר יחש דוד ונכתב עם הכתובים גם כן. ויש בספר זה דברים סתומים מאד ודברים חלוקים עם דברי שמואל ומלכים. ולפי שהספר הזה הוא ספור דברי הימים לא הרגילו ללמדו, ולא ראיתי לאחד מן המפרשים הראשונים שהשתדל בפירושו; אלא שמצאתי הנה בנרבונה פרושים בזה הספר, לא ידעתי שמות מחבריהם, וראיתי כי הולכים על דרך הדרש ברוב. ושאל ממני משכיל אחד מגירונדא מתלמידי אדוני אבי ז"ל לפרשו, וראיתי לתת את שאלתו. ולא כתבתי פסוק אחר פסוק אלא הפסוקים הצריכים פרוש. וזה החלי בעזרת המלמד אדם דעת:

פרק א

פסוק א

אדם שת אנוש. זהו מספר התולדה זה אחר זה, וכן **קינן מהללאל ירד חנוך מתושלח למך נח שם**. אבל "שם **חם ויפת**" כמו "ראובן שמעון לוי ויהודה" (שמ' א,ב):

פסוק ה

בני יפת. החל מיפת כמו שנכתב בתורה (בר' י,ב), והוא הקטן; כי בכל מקום מזכירם "שם חם ויפת" – דומה כי כן היה תולדותם. ומה שאמ' "אחי יפת הגדול" (בר' י,כא), אינו אומר גדול בשני' אלא גדול במעלה; וכן נראה ביחשו שם אליו. והטעם שהחל להזכיר תולדת הקטן, לפי שעקר הספור אינו אלא על אברהם שהוא מזרע שם, ובו יארך ספור היחשים; לפיכך זכר תולדת שם באחרונה. והקדים יפת לחם כי היה גדול ונכבד ממנו, ואם הוא קטן בשנים:

פסוק ו

ובני גמר. **ודיפת** כת' בדל"ת, ובספר בראשית (י,ג) כת' ברי"ש:

פסוק ז

ובני יון. והניח מגוג ומדי ותובל ומשך ותירס, וכן בספר בראשית (י,ג-ה), כדי לקצר, כי אין יחשם בא לעקר. ואולי גמר ויון היו ראשי המשפחות היוצאות מיפת:

ותרשישה. ובספר בראשית "ותרשיש" (י,ד), ואחד הוא:

ורודנים. כת' בריש ראשונה, ובספר בראשית (י,ד) כת' "ודודנים" בשני דל'. ולפי שהדל"ת והרי"ש קרובים בכתיבתם, והרואים בספרי היחשים הנכתבים בימי הקדמונים יש שהיו קוראים בדל' ויש שהיו קוראים ברי"ש, ונשארו השמות כן בפי בני אדם בדל' וברי"ש, לפיכך נכתב בספר בראשית באחד מן הקריאות ונכתב בספר הזה באחרת, להודיע כי הכל שם אחד, ואם זה קורא בדל' וזה ברי"ש. וכן "רבלתה" (מ"ב כה,ז) ברי"ש

ו"דבלתה" (יח' ו,יד) בדל', "דעואל" (במ' א,יד) בדל' "רעואל" (במ' ב,יד) ברי"ש. וכן תשתנה הקריאה בו"ו וביו"ד לפי שהם קרובים בכתיבתם. וכן תשתנה בנחות – באל"ף ובה"א – בתכלית המלה, כמו ב"סבתא" (להלן פס' ט) ו"סבתה" (בר' י,ז), כי האל"ף וההה"א אחיות – אותיות הנשימה, ומי שירצה לכתוב אל"ף יכתוב ולכתוב ה"א יכתוב. וזה השימוש באותיות אהו"י הוא גם כן בפעלים ובשמות ובמלים, כמו שבארנו בספר הדקדוק אשר חברנו באר היטב. ואע"פ שיש בשינוי אותיות השמות האלה דרשות, לא ראיתי לכתבם למען לא תארך המלאכה עלי; והעקר הוא מה שכתבתי:

פסוק יג

וכנען ילד. ראיתי לאחד מן המפרשי' שכתב כי בני כנען אחד עשר ועמו הם שנים עשר; זהו שאמ' הכת' "יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" (דב' לב,ח) – גבולות כנען ובניו, שהם למספר בני ישראל:

פסוק יז

בני שם. הזכיר בני הבנים בסדר הבנים לקצר, כי עוץ וחול וגתר ומשך היו בני ארם.
ומשך. ובספר בראשי' "ומש" (י,כג); וקרובים הם בלשון, ובזה ובזה היה נקרא:

פסוק כ

ויקטן ילד. **ואת חצרמות** – מלה אחת:

פסוק כד

שם ארפכשד. עתה קצר חשבון היחש משם עד אברהם איש אחר איש:

פסוק כז

אברם הוא אברהם. הזכיר "אברם" על דרך תולדת היחש, ו"הוא אברהם" – הידוע, שאהבו השם וגדל שמו כי אב המון גוים נתנו. ובהזכירו תולדות אברהם הזכיר תולדות ישמעאל בנו ובני קטורה, ואחר כן אמ' "ויולד אברהם את יצחק" (להלן פס' לד) כי הוא העקר:

פסוק לב

ובני קטורה פילגש אברהם. לפי שאמ' בתורה "ויוסף אברהם ויקח אשה" (בר' כה,א) הודיע הנה לא היתה אלא פלגש; ומה שאמ' "ויקח אשה" – לקח אשה אחת לפלגש, כי לא היתה לו אשה אלא שרה אמנו, והשאר פלגשים. וכן אמ' בתורה "ולבני הפלגשים אשר לאברהם" וגו' (בר' כה,ו):

פסוק לה

בני עשו. כמו שהזכיר תולדות ישמעאל בן אברהם, כן הזכיר תולדות עשו בן יצחק, והמלכים אשר מלכו באומתו לפני מלך מלך בבני ישראל (להלן פס' מג). כי אחר כן לא היו להם מלכים כמו שכתבתי, כי תחת יד דוד היו, עד גרמו עונות מלכי יהודה ופשעו מתחת ידם:

פסוק לו

בני אליפז. צפי כת', ביו"ד, ובתורה (בר' לו,יא) כת' "צפו", בו"ו:

קנז ותמנע ועמלק. הנראה מן הפסוק הזה כי תמנע הוא בן אליפז, ובתורה כת' כי תמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו ותלד לו את עמלק (בר' לו,יב)! יש מפרשי' כי תמנע אם עמלק כמו שכת' בתורה, וממזרת היתה, כי אליפז בא אל אשת שעיר אם לוטן, וילדה תמנע – או בחיי שעיר או אחר מותו, ועזרא דקדק בתורה שיש פסק אחר "ותמנע", ר"ל "וגעתם וקנז ותמנע" (בר' לו,יא-יב), שאף היא היתה בתו, ואחר כן היתה לו פלגש וילדה לו עמלק; לכך כת' "ואחות לוטן תמנע" (בר' לו,כב; להלן פס' לט), ולא אמ' "בת שעיר" אלא "אחות לוטן". וזה הפי' הוא דרך דרש; ואלו היתה תמנע בת אליפז לא מנה אותה בסדר הבנים, כי אין זה דרך הכת' אם לא יזכור בפרוש, כמו "ואת דינה בתו" (בר' מו,טו), "ושרח אחותם" (בר' מו,יז). והנראה בעיני כי אחז הכת' דרך קצרה, כי לא הוצרך עזרא לפרש, כי מפורש הוא בתורה; אלא שכתב התולדות דרך קצרה. וכן קצר בבני שם, וכתב בני הבן בסדר הבנים לקצר; וכשהזכיר "וארם" (לעיל פס' יז) כאלו אמ' "ובניו עוץ וחול". כן כתב הנה "ותמנע" דרך קצרה; כי היה לו לקצר עוד ולומר "צפו וגעתם קנז ועמלק", אלא לפי שעמלק לא היה שוה לשאר הבנים, כי הם היו בני אשה והוא בן פילגש, לכך הפריד ביניהם וזכר אמו. ואמר "ותמנע" ודי לו, כי נזכר הוא בתורה,

פסוק לח

ובני שעיר. הזכיר כמו כן בני שעיר, כמו שהזכיר בתורה, כי לאהבת יצחק נתן לעשו בנו נחלת האלופים האלה בני שעיר:

פסוק לט

ובני לוטן חרי והומם – בו"ו, ובתורה "והימם" (בר' לו,כב) ביו"ד:

פסוק מ

בני שובל עלין. ובתורה "עלון" (בר' לו,כג) בו"ו:

שפי. ביו"ד, ובתורה "שפו" (שם) בו"ו:

פסוק מא
ובני דישון. ובתורה "ואלה בני דִישָן" (בר' לו,כו) בקמ"ץ. ואמת כי בני דישון היו, כי דישן בחול"ם היה החמישי מבני שעיר, ודישן בקמ"ץ היה הבן השביעי מבני שעיר; וכן הזכירם בתורה "ודישון ואצר ודישָן" (בר' לו,כא). אבל כשהזכיר תולדותם קראם שניהם "דישן" בקמ"ץ: "ואלה בני דישָן חמדן ואשבן" (בר' לו,כו), ואחר כן בני אצר, ואחר כן "בני דישָן עוץ וארן" (בר' לו,כח); ועזרא כתב שניהם "דישון" (כאן ובפס' מב). נראה כי לא היו קפדים בשמותיהן בין דישָן לדישון:
ובני דישון חמרן – ברי"ש, ובתורה "חמדן" (בר' לו,כו) בדל', וכבר כתבתי טעמי החילופים (לעיל פס' ז):

פסוק מב
וזעון יעקן – ביו"ד, ובתורה "ועקן" (בר' לו,כז) בו"ו:

פסוק מג
ואלה המלכים...וימת בעל חנן וימלוך תחתיו הדד – בדל', ובתורה "הדר" (בר' לו,לט) ברי"ש:

פסוק נ
ושם עירו פעי – ביו"ד, ובתורה "פעו" (שם) בו"ו:

פרק ב

פסוק א
אלה בני ישראל. והחל ליחש בני יהודה, כי עקר הספר על מלכי יהודה:

פסוק ו
ובני זרח זמרי. הוא זבדי בן זרח הנזכר בספר יהושע (ז,א):

פסוק ז
ובני כרמי עכר. ואע"פ שלא זכר כרמי, ידוע היה כי כרמי בן זבדי – הוא זמרי שזכר – וכן מנהג זה הספר בספור היחשים במקומות. ועכר הוא עכן, אלא שקראו "עכר" לגנאי כי עכר **ישראל**:

פסוק ח
ובני איתן עזריה. כמו "ובני דן חושים" (בר' מו,כג), "ובני פלוא אליאב" (במ' כו,ח). ולא הזכיר יחש הימן וכלכל ודרדע; אולי לא מצאם. או קצר ביחש זרח כי לא באה ממנו המלוכה, וחזר ליחש חצרון בן פרץ כי משם יצאה המלוכה:

פסוק ט
ואת כלובי. הוא כלב בן חצרון שמזכיר למטה (פס' יח):

פסוק י
את נחשון נשיא בני יהודה. לכבוד דוד כתב כן, להודיע שאף נחשון זקנו היה נשיא:

פסוק יג
ואישי הוליד. באל"ף וביו"ד אחד, כי אותיות אהו"י מתחלפות:
ושמעא השלשי. הוא שמה הנזכר בספר שמואל (ש"א טז,ט):

פסוק טו
דויד השבעי. כתב ר' יונה כי הוא כמו "השמיני", שהרי שבעה בנים היו לו מלבד דוד, כמו שאמ' בספר שמואל "ויעבר ישי שבעת בניו לפני שמואל" (ש"א טז,י), ואחר כך אמ' לו "התמו הנערים" (ש"א טז,יא), ואמר "עוד שאר הקטן" (שם). ועוד, כת' "ולו שמנה בנים" (ש"א יז,יב). הנה כי שמנה בנים היו, ודוד היה השמיני; אם כן "דוד השביעי" רוצ' לומ': השמיני. ולא יתכן זה ההפך! אבל הנכון שיתכן שהיה לישי בן מאשה אחרת, ובספר שמואל מנה אותם כלם בכלל שאמר "שבעת בניו", ואמ' "עוד שאר הקטן"; ובכאן זכר השבעה שהיו מאם אחת עם דוד. וכן פרש אותו החכם ר' אברהם בן עזרא (ספר צחות עב,א). ויש אומ' כי מת הבן האחר. ובמדרש (מדרש תהלים קיט,פא) כי הבן השמיני היה שמו אליהוא, והוא הנזכר בנגידים שהקים דוד ליהודה: "אליהוא מאחי דוד" (דה"א כז,יח). והוא היה קטן מדוד; ומה שאמ' "ודוד הוא הקטן" (ש"א יז,יד) – על שהיה מקטין עצמו קראו "קטן":

פסוק יז
יתר הישמעאלי. הוא יתרה הישראלי הנזכר בספר שמואל (ש"ב יז,כה), וקראו "ישמעאלי" לפי שגר בארץ ישמעאל. ולפיכך קראו "ישראלי", שלא יחשב אדם לפי שקראו "ישמעאלי" שהיה מזרע ישמעאל – אלא מזרע ישראל היה:

פסוק יח
וכלב בן חצרון. יש מרבותינו ז"ל (ב' סוטה יא,ב) שאמרו כי הוא כלב בן יפונה; ולמה נקרא שמו "בן יפנה"? שפנה מעצת מרגלים. ומה שאמ' גם כן "עתניאל בן קנז אחי כלב" (יה' טו,יז), אמרו כי אחיו היה מאמו, ולא שהיה כלב בן קנז, אלא חורגו שהוא בן אשתו. ואמרו: דיקא, דכת' "הקנזי" (במ' לב,יב) ולא כת' "בן קנז". ולא יראה כן לפי פשטי הפסוקים; כי לפי פשטי הפסוקים נראה כי כלב זה היה מבני חצרן הראשונים, ואומ' (להלן פס' כא) כי אחַר לקח בת מכיר והוא בן ששים שנה. ואם כמו שאמרו

רבותי' ז"ל כי היה כלב בן יפנה, כשהוליד חצרון כלב היה חצרון בן מאה ושבעים שנה; כי כלב אמר "בן ארבעים שנה אנכי בשלח אותי משה עבד יי'" (הש' יה' יד,ז), וזה היה בשנה שניה שיצאו ממצרים, וחצרון היה מבאי מצרים:

הוליד את עזובה אשה ואת יריעות. ואחר כן אמ' "ותמת עזובה..." (להלן פס' יט), ואומ' **ואלה בניה**; נראה כי נשיו היו, ונראה כי בנותיו היו! וכן אמרו רבותינו ז"ל: וכי יש אדם מוליד את נשיו? ודרשו בו עניינים. ולפי דעתי כי "את" זה כמו "מן", וכן "כצאתי את העיר" (שמ' ט,כט), ואחרים זולתו; וכן פיר' הפסוק: וכלב בן חצרון הוליד מן עזובה אשתו ומן יריעות – שתיהן היו נשיו ומשתיהן היו לו בני'. וקצר התולדה ולא זכר אלא בני האחת, והיא עזובה, ועליה אמר "ואלה בניה"; וכאשר מתה עזובה, לקח לו כלב אשה אחרת שמה "אפרת" (להלן פס' יט):

פסוק כא

ואחר בא חצרון. מה שאמר **והוא בן ששים שנה** כי הנשים שזכר לקחם קודם זאת, ואחר כן, כשהיה בן ששים, והוא זקן, לקח בת מכיר וכו'. וכל אלה התולדות במצרים היו, שהרי חצרון היה מבאי מצרים:

פסוק כב

ושגוב הוליד את יאיר. הנראה מן התורה (במ' לב,מא; דב' ג,יד) כי יאיר היה משבט מנשה, והוא שלקח **הערים בארץ הגלעד** וקרא אתהם "חוות יאיר" על שמו. וכל הספור ספר הנה גם כן, להודיע כי זה היה יאיר הנזכר בתורה. וכאן מיחש אותו אל שבט יהודה – וכן היה; ומה שאמ' בתורה "בן מנשה" (שם) – ממשפחת האם, כי אם אביו היתה בת מכיר בן מנשה. ולפי שלקח יאיר הערים בארץ הגלעד, נשאר שם עם שבט אמו, והיו לו הערים ההם לנחלה (דב' שם). ורבותינו ז"ל אמרו (ב' ב"ב קיב,א) כי אין זה יאיר הכתוב בתורה; אלא זה יאיר בן שגוב לקח אשה בארץ הגלעד ומתה וירשה, ומירושת אשתו היו לו אלו עשרים ושלש ערים:

פסוק כג

ויקח גשור וארם. הודיע כי אלה הערים אשר לקחם יאיר לקחום מיד בני בניו גשור וארם שהיו מהאמות, והיו שכניהם כמו שאמ' "עד גבול הגשורי והמעכתי" (דב' ג,יד):

כל אלה בני מכיר אבי גלעד. פי': כל אלה הערים היו לבני מכיר אבי גלעד, כלומ': לבני בת מכיר, והוא חסר למ"ד השמוש. וכן "שני...שרי גדודים היו בן שאול" (ש"ב ד,ב), כלומ': "לבן שאול", ורבים כמהו חסרי למ"ד השמוש. ומכאן אמרו רבותינו ז"ל (ב' יבמות סב,ב): בני בנים הרי הם כבנים, ואפילו בני בנות; ואינו עומד דבר זה לענין הדין.

והם פרשו "בני" כמשמעו, לא כמו שאנו מפרשים אותו שהוא כמו "לבני". והנכון כמו שפרשנו, כי אם היה אומר על הבנים, מהו "כל אלה" – והוא לא זכר אלא שגוב ויאיר? אלא על הערים אמר – "ששים עיר" שזכר. ואפשר כי מה שזכר עשרים ושלש ערים בארץ הגלעד הם בכלל ששים עיר שזכר, שגם אלה ששים עיר בארץ הגלעד הם; ובאמרו "עשרים ושלש" (לעיל פס' כב) – על הערים הגדולות, ובאמרו "ששים" – עם בנותיהם:

פסוק כד

ואחר מות חצרון בכלב אפרתה. יש אומרים כי על שם כלב ואשתו קראו את העיר "כלב אפרתה"; ואם כן, חצרון היה מבאי הארץ ובארץ ישראל מת. ורחוק הוא זה הפירוש שחיה חצרון יותר ממאתים וחמשים שנה. ולפי דעתי כי פרושו: בעת שלקח כלב בנו אפרתה אשתו, באותה העת מת חצרון:

ואשת חצרון אביה. לפי שאמ' כי בעת זקנתו לקח בת מכיר, הודיע כי בעת שמת היתה לו אשה אחרת ושמה "אביה", וילדה **לו את אשחור אבי תקוע** – אפשר בחייו, או לאחר מיתתו:

פסוק כה

ויהיו בני ירחמאל. הזכיר תחלה יחש רם בן חצרון (פס' י-יז) כי הוא העקר לספר משפחת דוד, ואחר כן הזכיר יחש כלב בן חצרון אחר רם (פס' יח-כ), ועתה שב להזכיר יחש הבכור, והוא ירחמאל:

פסוק כו

ותהי אשה אחרת לירחמאל ושמה עטרה. לפי פשט הפסוק ישראלית היתה, אלא אמ' "אחרת" לפי שזכר הראשונה. או אפילו תאמר שהיתה פלגש כמו "בן אשה אחרת אתה" (שו' יא,ב), אבל מישראל היתה. ורבותי' ז"ל (ירוש' סנה' יא,ב) דרשו כי גויה היתה; לכך הזכיר "ושמה עטרה" – שלקחה להתעטר בה, כי בת גדולים היתה. ומכאן אמרו: אל תאמן בגר עד עשרים וארבע דורות, כי עשרים וארבע דורות מעטרה עד ישמעאל בן נתניה בן אלישמע, שהרג גדליה בן אחיקם (מ"ב כה,כה); ואלו הן: עטרה, אונם, שמי, נדב, אפים, ישעי, שישן, בת שישן, עתי, נתן, זבד, אפלל, עובד, יהוא, עזריה, חלץ, אלעשה, ססמי, שלום, יקמיה, אלישמע, נתניה, ישמעאל, עם ירחע אבי עתי שהיה עבד – הם עשרים וארבעה:

פסוק ל

וימת סלד לא בנים. בלא בנים:

פסוק לד

ולא היו לששן בנים. והלא אמ' "ובני שישן אחלי" (לעיל פס' לא)! אלא שמת אחלי בחיי אביו, ולא נשאר ממנו לא בן ולא בת:

ולששן עבד מצרי ושמו ירחע, שגדל עמו והיה בן ביתו כמו אליעזר עבד אברהם, ונתן לו את בתו אחר ששחררו. ודרך דרש כי מן השם למדו שעשאו בן חורין, כי "ירחע" – "עבד חרי": העי"ן – "עבד", ו"רח" – "חרי" בהפך. מכאן אמרו: בתך בגרה, שחרר עבדך ותנה לו. ואע"פ ששחררו עבר על התורה כשנתן לו בתו, כי מצרי ראשון היה (ר' דב' כג,ח-ט). ומכאן אמרו (ירוש' הור' יט,א): אל תאמן בעבד עד שיתסר דרי, כי שש עשרה דורות מן ירחע עד ישמעאל בן נתניה:

פסוק מב

ובני כלב אחי ירחמאל. ספר יחש ירחמאל, ובא להשלים יחש כלב מה שלא נכתב למעלה (פס' יח-כ):

מישע בכרו. כי אשר זכר למעלה (שם) לא היו בניו הראשונים, אלא הקדימם; אולי היו החשובים מבניו. וכן הבנים שהיו לו מן אפרת, לכבוד בצלאל. וזהו שאמ' למעלה "ואלה בניה" (פס' יח); כלומ' כי לו כבר היו לו בנים, אבל אלה היו לו מן עזובה:

הוא אבי זיף. זיף היה ידוע; לפיכך אמ' "אבי". וכן "מכיר אבי גלעד" (לעיל פס' כא), ואחרים רבים. ואולי "זיף" שם העיר (יה' טו,כד) נקראת על שמו. ויש מפרשי' "אבי זיף" – שר זיף, כלומ' כי מישע היה אדון ושר העיר הנקראת "זיף"; והראשון נכון:

ובני מרשה אבי חברון. לפי דעתי כי הוא חסר "זיף", ולפי שהזכירו בסמוך סמך על המבין והניחו, והוא כאלו אמר "ובני זיף מרשה אבי חברון":

פסוק מז

ובני יהדי. הוא אחד מן הבנים שהזכיר, ושני שמות היו לו:

פסוק מח

פילגש כלב מעכה ילד. "ילד" אינו חוזר למעכה, כי היה אומ' "ילדה", אלא לכלב, כאלו אמר "פלגש כלב מעכה וילד ממנה **שבר ואת תרחנה**":

פסוק נ

אלה היו בני כלב בן חור. פי': אלה שמספר עתה, שובל והאחרים, היו בני כלב בן חור, והוא בן בנו של כלב בן יפונה. ולפי שיחש למעלה אורי בן חור (פס' כ), אמ' עתה כי עוד היה לו בן אחר לחור ושמו "כלב", ואלה היו בניו:

אבי קרית יערים. יש מפרשי': אדון קרית יערים, וכן "אבי בית לחם" (להלן פס' נא), "אבי בית גדר" (שם). ויתכן לפרש "אבי" כמשמעו, פירוש: אבי קרית יערים, כי כל בני קרית יערים היו בניו ובני בניו, וכל אותה העיר נתישבה מבניו; לכך כללן ואמ' "אבי קרית יערים". וכן "אבי בית לחם", "אבי בית גדר":

פסוק נב

הראה חצי המנחות. יש מפרשי' שהיה מושל על עיר ששמה "מנחת" הנזכרת למטה (דה"א ב,נד; ח,ו), ופי' "הרואה" – רואה ענין העיר ומושל עליה. ויש מפרשים שהיה מושל על חצי ירושלים שנקראת "מנוחה". ויש מפרשים שהיה רואה וממונה על חצי המנחות הבאות לירושלים מאת כל הגוים. ועוד יש פרושים אחרים לא ראיתי לכתבם, וגם אלו אשר כתבתי לא ישרו בעיני. והנראה בעיני כי "הרואה חצי המנחות" הם שמות בני שובל, בנים אחרים לבד אשר ישבו בקרית יערים, ושם האחד "הרואה" ושם האחר "חצי המנוחות". ואין לתמוה על צרוף שמות בני אדם שידמה ענין, כי הנה צרף "גדלתי ורוממתי" (דה"א כה,ד) שידמה ענין, והם שמות בני אדם; ואחרים מלבד אלה:

פסוק נג

ומשפחות קרית יערים היתרי והפותי. פי': כל בני קרית יערים, שהיו בני שובל, היו חלוקים לאלה המשפחות, ואלה הנזכרים ראשי המשפחות. כל משפחה מתיחשת אל בית אב שלה, כמו "לימנה משפחת הימני...לבריעה משפחת הבריעי" (במ' כו,מד), וכן כלם:

מאלה יצאו הצרעתי והאשתאלי. צרעה ואשתאול שני מקומות בארץ יהודה, ויצאו אנשים ממשפחות קרית יערים ובנו שתי מקומות אלו וישבו אותם, והיו לשתי משפחות נקראו "צרעתי" ו"אשתאולי". ואף על פי שכתוב "ותחל רוח יי' לפעמו במחנה דן בין צרעה ובין אשתאול" (שו' יג,כה), לא היה משבט דן, כי אם משבט יהודה – כמו קרית יערים – אלא שבני דן חנו באותם המקומות עד נפלה להם נחלה; לפיכך נקרא "מחנה דן". וכן כתוב "ויעלו ויחנו בקרית יערים אשר ביהודה על כן קראו למקום ההוא מחנה דן עד היום הזה הנה אחרי קרית יערים" (שו' יח,יב):

פסוק נד

בני שלמא בית לחם. כמו שפרשנו (פס' נ) "שלמא אבי בית לחם" (פס' נא); ועוד מבניו משפחה אחרת שמה "**נטופתי**":

עטרות בית יואב. גם הוא שם משפחה; או שם עיר, כמו "עטרות שופן" (במ' לב,לה), וכל אותה העיר היתי' מבניו:

וחצי המנחתי הצרעי. גם כן שם משפחות:

פסוק נה

ומשפחות ספרים ישבי יעבץ. כלומ': גם אלה המשפחות היו מבני שלמא:
ספרים. שהיו סופרים ומלמדים, והיו יושבי עיר ששמה "יעבץ". אפשר שיעבץ בנה אותה ונקראת על שמו:
תרעתים שמעתים שוכתים. שמות משפחות. ויש הרבה דרשות בשמות האלה, ואם באנו לדרוש כל השמות למה נקראו כן, לא יכילם ספר; ואין לנו אלא מה שנמצא כת'. כי כל השמות היו על ענינים ידועים אצלם, כמו שכתוב במקצתם; ואין לנו לחפש אחר אותם שלא נכתבו ענייניהם:
המה הקינים. מצאתי כן בספר מדויק – "הקינים" בצר"י הקו"ף. ובספרים אחרים גם כן מדויקים מצאתי הקו"ף בחר"ק; והמסרה עליו "לית, וחד 'קִינים והגה' (יח' ב,י)". והקינים הם כמו כן שם משפחה ידועה; ויש מפר' שהיו צורפים מתרגום "ויתנהו לצורף" (הש' שו' יז,ד): "ויהביה לקנאה". ורבו' ז"ל (ב' סוטה יא,א) אמרו כי הם מבני קיני חותן משה, ונתערבו במשפחות יהודה ונתיחשו עמם:
מחמת אבי בית רכב. והם משפחת בית הרכבים הנזכר בספר ירמיה (לה,ב), ושם אב המשפחה ההיא "חמת".

פרק ג

פסוק א

ואלה היו בני דויד. לפי שהזכיר למעלה (ב,י-יז) משפחת רם עד דוד, ולא השלים היחש כדי לספר יחש כלב אחי רם, חזר עתה בהשלימו יחש כלב להשלים יחש דוד:
שני דניאל. ובספר שמואל קרא אותו "כלאב" (ש"ב ג,ג). יש בו דרש (תנ' תולדות פ"ו): לפי שלקח דוד אביגיל אחרי מות נבל (ש"א כה,לט-מב), אמרו ליצני הדור כי זה הבן הנולד לאביגיל היה בנו של נבל, לפיכך יצא קלסתר פניו כקלסתר פניו של דוד להסיר החשד; לכך קראו "כלאב", כלומ': דומה לאב. ו"דניאל" היה שמו העקרי, כלומ': דנני אלהי מנבל:

פסוק ב

השלשי לאבשלום בן מעכה. למ"ד "לאבשלום" נופלת על עקר העצם, לא להביא דבר אל העצם; ובאמרו "לאבשלום", כאלו אמר "אבשלום". וכמו למ"ד זו למ"ד "הרגו

לאבנר" (ש"ב ג,ל), "לכל כליו תעשה נחשת" (שמ' כז,ג), "אנוש לשברך" (יר' ל,יב), ואחרים מלבד אלה כמו שהבאתים בספר מכלל בחלק הדקדוק (קצד,א):

פסוק ג

יתרעם לעגלה אשתו. אמרו כי זו היא מיכל בת שאול (ב' סנהדרין כא,א); לפיכך אמר "אשתו" – ראשונה. ומה שאמ' הכת' "ומיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה" (ש"ב ו,כג), מאותו יום ואילך לא היה לה, ענש הבזיון שבזתה דוד על שהיה מפזז ומכרכר לפני יי'; אבל קודם לכן היה לה (ב' שם):

פסוק ה

ואלה נולדו לו בירושלם. הדגש בלמ"ד "נוֹלְדוּ" תמורת הנח; ואע"פ שנכתבה הו"ו הנה, נבלעה בדגש:

ארבעה לבת שוע בת עמיאל. היא בת שבע בת אליעם (ש"ב יא,ג); ויש שהיו קוראים "בת שוע" ויש קוראים אותה "בת שבע" כי קרובים הם. וכן "עמיאל" ו"אליעם" אחד, אלא שהאותיות הפוכות. ולא נזכרו אלה הארבעה בנים כסדר תולדותם; שהרי שלמה היה הגדול, כי הוא היה הבן הראשון שהיה לבת שבע מדוד אחרי מות הילד, כמו שכת' "וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה...ותלד לו בן ויקרא...שמו שלמה" (הש' ש"ב יב,כד). ובספר שמואל כשזוכר אותם בני דוד שנולדו לו בירושלם (ש"ב ה,יד-טז) אינו זוכר אליפלט הראשון ונגה; אולי לא היו בחיים אז ולא מנה אותם. ובזה הספר מנה אותם, ואע"פ שלא היו אלה השנים בחיים, כי מנה הנולדים לו בירושלם, ולפי שאמ' הנה "כל בני דוד" (פס' ט) מנה אותם כלם. וכן במקום אחר שמנה אותם גם כן בזה הספר (דה"א יד,ד-ז) מנה אותם כלם; ואף על פי שלא אמ' "כל אלה בני דוד", הרי אמ' "אשר היו לו בירושלם" (שם):

פסוק ח

ואליפלט, השני. אולי מת הראשון כשקרא שם האחרון. ובמנין השני בזה הספר (שם) יש שנוי מעט ביניהם, כי הראשון "אֱלִפָלֶט" והשני "אֱלִיפָלֶט":

פסוק י

ובן שלמה רחבעם. הניח הבנים האחרים, ויחש שלמה, כי לו המלוכה ולבניו אחריו. ויחש מלכי יהודה דור אחר דור:

פסוק טו

ובני יאשיהו הבכור יוחנן. הוא יהואחז, שלקחו פרעה נכה והגלהו למצרים ומת שם (מ"ב כג,לד); ושני שמות היו לו. והיאך אמ' "הבכור"? והלא יהויקים היה גדול ממנו

שתי שנים, דכת' "בן עשרים ושלש...יהואחז במלכו" (מ"ב כג,לא), וכת' "בן עשרים וחמש...יהויקים במלכו" (שם פס' לו), ובין מלכות זה למלכות זה לא היה אלא שלשה חדשים (שם פס' לא-לד)! אלא קראו "בכור" שהיה בכור למלכות, כלומ' שמלך תחלה; כן פרשוהו רבותי' ז"ל (ב' הוריות יא,ב):

השלשי צדקיהו הרביעי שלום. אמרו רבותי' ז"ל (שם) כי שלום הוא צדקיהו, וקראו "שלום" על שם שהיה מושלם במעשיו; כי הוא צדיק היה, אלא שבני דורו היו רשעים. ועוד, קראו "שלום" על שם ששלמה מלכות בית דוד בימיו. ואמ' עליו "השלישי" שהיה שלישי לבני יאשיהו, ואמ' עליו "הרביעי" שהיה רביעי למלכות יאשיהו. ומדרך הפשט לא נראה כן, אלא כי שלום זה הוא יהויכין בן יהויקים בן יאשיהו. ולא נוכל לומר כי בן אחר היה ליאשיהו ששמו "שלום"; כי לא מצאנו במלכים אחר יאשיהו כי אם יהואחז ויהויקים ויהויכין וצדקיהו, ושלום קורא אותו "מלך" בספר ירמיהו: "...אל שלום בן יאשיהו...המולך תחת יאשיהו אביו" (יר' כב,יא). וכל ענין אותה נבואה על יהויכין שגלה לבבל; ואמ' "בן יאשיהו" כי בן בנו היה, ובני בנים כבנים – בהרבה מקומות תמצא כן. והֵנָה גם כן כתבו בסדר בני יאשיהו לפי שהיה לו מלכות יאשיהו בפני צדקיהו דודו; לפיכך חזר לספר אותו על הסדר (פסוק טז):

פסוק טז

ובני יהויקים יכניה בנו צדקיהו בנו. קרא יכניה בנו "צדקיהו" על שם דודו צדקיהו:

פסוק יז

ובני יכניה אסר שאלתיאל בנו. שניהם היו בניו. וקראו "אסיר" – שנולד בבית האסורין. כי כבר כתב עליו הנביא: "כתבו...האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו" (יר' כב,ל)! אלא אמרו שעשה תשובה בבית האסורין, ושב אל יי' בכל לבו, ויעתר לו יי' ונתן לו בנים, ויצא מבית הכלא, וקרא האחד "אסיר" שנולד בבית האסורין, ושם האחר "שאלתיאל" שנשתלה מלכות בית דוד ממנו. ועוד אמרו (ב' סנה' לז,ב): אמ"ר יוחנן: גולה מכפרת על הכל, שנ' "כתבו את האיש הזה ערירי", ובתר דגלה כת' "אסיר בנו שאלתיאל בנו" (הש' כאן) – "אסיר" שעברתו אמו בבית האסורין, "שאלתיאל" ששתלו אל שלא כדרך הנשתלים: גמירי דאין אשה מתעברת מעומד, והיא נתעברה מעומד. ד"א: "שאלתיאל" שנשאל על אלתו; "זרובבל" (להלן יט) שנזרע בבבל – ומה שמו? "נחמיה בן חכליה" שמו:

פסוק יח
ומלכי רם ופדיה. כל אלה בני שאלתיאל. ואחז דרך קצרה – ולא אמ' "ובני שאלתיאל" – כי הדבר מובן שזוכר אב ובנו כולם:

פסוק יט
ובני פדיה זרובבל ושמעי. ומה שאמ' בחגי (א,ו) וזכריה ובעזרא (עז' ג,ב) "זרובבל בן שאלתיאל", לפי שהיה בן בנו – כי פדיה בן שאלתיאל, וזרובבל בן פדיה; הלא תראה בכמה מקומות שזוכר בני בנים כבנים:
ובן זרובבל משלם. כמו "ובני זרובבל". וכן "ובן חנניה" (להלן פס' כא), "ובן נעריה" (להלן פס' כג):

פרק ד

פסוק א
בני יהודה פרץ חצרון וכרמי. בא להשלים מיחש יהודה מה שלא הזכיר למעלה, והזכיר דרך קצרה בנים ובני בנים על הסדר:
וחור ושובל. זהו חור שהזכיר למעלה: "כלב בן חור בכור אפרתה" (ב,נ). והיה חור זה בן כלב בן יפנה; והיה אבי כלב שהיה אבי שובל כמו שהזכיר למעלה (שם). ובכאן השלים יחשו:

פסוק ב
וראיה בן שובל. ראיה זהו הרואה שהזכיר למעלה: "ויהיו בנים לשובל...הרואה חצי המנחות" (ב,נב); ו"הרואה" ו"ראיה" אחד, כי כן דרך השמות להתהפך בהם האותיות:
אלה משפחות הצרעתי. הוא שהזכיר למעלה "מאלה יצאו הצרעתי והאשתאולי" (ב,נג). והזכיר הנה **יחת ואחומי ולהד** שהיו עקרי משפחות הצרעתי:

פסוק ג
ואלה אבי עיטם. פי': ועוד אלה בנים משובל ומחור: אבי עיטם, יזרעאל כו':
ושם אחותם הצללפוני. מה שהזכיר אחותם, וכן הזכיר למעלה בבני זרובבל "ושלומית אחותם" (ג,יט) – אולי לא היתה להם עוד והזכירם; או היו בעלות השם בדורם ונשים חשובות – לכך הזכירם, כמו סרח בת אשר (דה"א ז,ל):

פסוק ד
אבי בית לחם. קצר ולא זכר שלמא שהיה אבי בית לחם; ואמר "בני חור...אבי בית לחם", כי חור היה אבי שלמא, ושלמא אבי בית לחם (לעיל ב,נ-נא):

פסוק ה
ולאשחור אבי תקוע. הוא שהזכיר למעלה (ב,כד) בן חצרן, שהיה לו מאביה אשתו. ולא הזכיר למעלה עוד מיחשו, אלא שאמ' "אבי תקוע" (שם); והנה השלים יחשו:

פסוק ט
ויהי יעבץ נכבד מאחיו. אולי יעבץ הוא אחד מהנזכרים והיו לו שני שמות. או הוא אחר, ואע"פ שלא הזכירו בסדר התולדה הזכיר ענינו:
יעבץ. אע"פ שהוא הפוך אל הענין, כי היה לו לומר לפי הענין "יעצב", אינם מקפידים העברים על זה, כמו "נח" מן "ינחמנו" (בר' ה,כט), "קין" מן "קניתי" (בר' ד,א), "שמואל" מן "מיי' שאלתיהו" (הש' ש"א א,כ):

פסוק י
ויקרא יעבץ. אולי חשש על שמו, שהיה מענין עצב כמו שאמ' לבלתי עצבי, וחשש שלא יבאו עניניו על הנכונה ושיעצב בעניני העולם; ונדר נדר: אם יצליחהו השם ויברכהו יעשה כך וכך – ולא הזכיר הנדר. וכן "וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי" (בר' כח,כ) לדעת קצת המפרשים; וכן "וידר ישראל נדר...ויאמר אם נתן תתן את העם הזה" וגו' (במ' כא,ב):
ועשית מרעה לבלתי עצבי. פי': ועשית עמי לבלתי עצבי מרעה, כלומ' שתעשה אות עמי שלא אעצב מרעה בעולם, ולא יהיה שמי גורם לי שום עצב. ו"עצבי" הוא מקור פעל עומד, והכנוי והמקור באחד; אין בו פועל ופעול. או יהיה פעל יוצא; פי': ועשית עמי להצילני מרעה לבלתי עצב אותי:

פסוק יא
וכלוב אבי שוחה. אע"פ שלא הזכירו בסדר התולדה, הזכירו לספר תולדותיו. וכן תמצא בספר בהרבה מקומות, כי מקצר היה בתולדות:

פסוק יב
אבי עיר נחש. כמו "אבי קרית יערים" (לעיל ב,נ), כי מבניו נתישבה העיר הנקראת "עיר נחש":
אלה אנשי רכה. כל אלה בני כלוב שהזכיר היו נקראים "אנשי רכה" על ענין ידוע אצלם:

פסוק יג
ובני קנז עתניאל. אע"פ שלא הזכיר קנז, הזכיר תולדותיו, כמו שכתבנו (לעיל פס' יא):

פסוק יד

אבי גיא חרשים. כמו "אבי קרית יערים" (לעיל ב,נ), כמו שכתבנו (לעיל פס' יב). והזכיר למה נקראה העיר "גיא החרשים" – כי חרשים היו; פי': אומני אבן ועץ וברזל, כי הכל יקרא "חרש":

פסוק טו

ובני כלב בן יפנה. כבר כתבנו (לעיל ב,יח) כי דעת רבותי ז"ל שהוא כלב בן חצרן, ואם הוא הזכיר עוד מתולדותיו מה שלא הזכיר למעלה (לעיל ב,יח ואי'):

ובני אלה וקנז. כך היה שמו: "וקנז", בוי"ו:

פסוק יז

ובן עזרה יתר ומרד וגו' **ותהר את מרים**. ופרוש "ותהר" כמו "ותלד"; וכן "על ברכות הורי" (בר' מט,כו) – כמו "יולדי". ועל אשתו של מרד אומר שילדה לו – למרד – את מרים ואת שמי וגו':

מרים. בן הוא, כמו האחרים; כי הרבה נמצאים בשם אחד זכר ונקבה, כמו אביה אשת חצרן (לעיל ב,כד), ועיפה פלגש כלב (לעיל ב,מו), ואחרים רבים. וסוף הפסוקים מוכיח כי "ותהר את מרים" על אשתו של מרד הוא אומר; וכן "ואשתו היהודיה ילדה את ירד" (להלן פס' יח) פי': אשתו של מרד:

פסוק יח

היהדיה. מכלל שהראשונה שהזכיר לא היתה יהודיה; והיא **בתיה** בת פרעה שהזכיר בסוף הענין:

את ירד אבי גדר. יש מפרשי' כל אלה "אבי" – אדון, ומפר' "גדור" ו"**שכו**" ו"**זנוח**" שם הערים שהיו אלה מושלים עליהם. והנכון שהם כמשמעם, וכלם שמות בנים הילודים לכל אחד ואחד; וכן תראה כמה במה שהקדמנו (לעיל ב,מב), שהוא מיחש האב אל הבן להודיעו ולפרסמו כשהיה הבן נכבד וידוע מאביו:

ואלה בני בתיה בת פרעה. פי': ואלה שזכרנו תחלה – מרים ושמי וגו' (פס' יז) – היו בני בתיה בת פרעה **אשר לקח מרד** בן עזרא מבני כלב בן יפנה. ורבותי' ז"ל דרשו (ב' סנה' יט,ב; מגילה יג,א) כי מרד הוא כלב בן יפנה. ולמה נקרא שמו "מרד"? שמרד בעצת מרגלים. ודרשו כל אלה השמות – "ירד" ו"אבי גדור" ו"חבר" – כלם על משה רבנו; ואמ' "ילדה" כמו "גדלה", שהיה לה כבן:

פסוק יט

ובני אשת הודיה. אע"פ שלא נזכר עד הנה הודיה זה, הזכיר תולדותיו; וכן מנהג הספר כמו שכתבנו (לעיל ד,יא). ומאשתו שהיתה **אחות נחם** היו לו אלה הבנים – **אבי קעילה הגרמי ואשתמוע המעכתי**:

פסוק כא

בני שלה בן יהודה. כל התולדות שהזכיר עד הנה היו מפרץ ומזרח; ומבני שלה לא הזכיר עד עתה. ועתה בהשלימו יחש יהודה הזכיר קצת מבני שלה:

ומשפחות בית עבדת הבץ. פי': שהיו אותם משפחות עובדי פשתים:

פסוק כב

ויוקים ואנשי כזבא. יש דרשות הרבה באלה השמות. ודרשו (ב' ב"ב צא,ב) **יואש ושרף** שהם מחלון וכליון, **אשר בעלו למואב** שלקחו להם נשים מואביות, **וישבי לחם** שהיו מבית לחם יהודה; וכן בפסוק "המה היוצרים" (להלן פס' כג) הרבה דרשות (ב' שם). ולפי פשט הפסוק כל אלה מבני שלה ומבני בניו: ואנשי כוזבא כלם היו מבניו – ואפשר שכוזיבא הוא כזיב (בר' לח,ה); ויואש ושרף גם כן מבניו – ופי' "אשר בעלו למואב": שנלחמו למואב והיו אדנים להם; ו"ישבי לחם" גם כן שם אחד מבניו:

והדברים עתיקים. פי': זה שאמרנו כי יואש ושרף בעלו למואב, אע"פ שלא נמצא זה בספרי הנבואה, הדברים הם ידועים בקבלה ובמסרה ונעתקים איש מפי איש. ויש מפרשי' כי "והדברים עתיקים" חוזר על כל מה שכתב עזרא עד הנה מיחש התולדות: אומ' כי הדברים הנכתבים הנה, אע"פ שלא תמצאם נכתבים בספר מספרי הנבואה, לא תאמר איך ידע כל זה עזרא דברים שלא היו בימיו – כי הדברים מקובלים כלם:

פסוק כג

המה היוצרים ויושבי נטעים וגדרה. יתכן שחוזר לאנשי כוזיבא שזכר (פס' כב), ואומר כי אלה האנשים המה היוצרים הידועים, שהיו יוצרים אומני כלי חרס; והיו יושבים חוץ לעיר במקום הנטעים לטעת נטעים ולעבוד האדמה ולעשות שם הכלים. גם כן אולי אותו המקום היה העפר שלו טוב למלאכת החרש, והיו יושבים שם ונוטעים נטיעות וגודרים גדרות:

עם המלך במלאכתו. וכן היו עם המלך במלאכתו בחוץ בענין הנטעים והגדרות; **וישבו שם** מפני הכנת מלאכתם:

פסוק כד

בני שמעון. הזכיר יחש שמעון בקצרה אחר יחש יהודה לפי שהיו שכנים בנחלה – והוא זוכר נחלתם עם יחשם (להלן פס' כח-מג) – כמו שכת' "מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם" (יה' יט,ט). כי לא היה לו חלק בפני עצמו כמו לשאר שבטים; וזהו שאמ' "אחלקם ביעקב" (בר' מט,ז): **נמואל וימין**. נמואל הוא ימואל הנזכר בפרשת "ויגש אליו" (בר' מו,י) ובפרשת וארא (שמ' ו,טו); ונזכר גם כן בפרשת פנחס "נמואל": "לנמואל משפחת הנמואלי" (במ' כו,יב). וכן תראה ברב השמות בעברי, בשמות בני אדם ובשמות הערים; כי אינם קפדים בחלוף אות אחת או שתים בשם. ופעמים קוראים אותם בשני שמות שאינם דומים זה לזה, וקורא אותם במקום אחד בשם אחד ובמקום אחר בשם אחר:

פסוק כז

וכל משפחותם לא הרבו עד בני יהודה. לפי שהיו שוכנים בתוך בני יהודה, אמר כי לא הרבו משפחותם שיגיעו למספר בני יהודה – לפיכך היו יושבים בתוכם ונספחים אליהם, וישבו בקצת ערי יהודה. וכן תמצא הערים אשר מזכיר הנה בספר יהושע בכלל ערי יהודה (יה' טו,כ-לו); ומזכיר אותם גם כן בנחלת בני שמעון שנפלה להם בתוך נחלת יהודה (שם יט,א-ו). לפיכך אמר הנה **אלה עריהם עד מלך דויד** – אבל כשמלך דוד וחזקו בני יהודה, גרשום בני יהודה מנחלתם. והם בקשו להם נחלה, כמו שאומ' "וילכו למבוא גדור עד למזרח הגיא" וגו' "ומהם מן בני שמעון הלכו להר שעיר" וגו' (דה"א ד לט-מב); כי הלכו הנה והנה לבקש נחלה. ומה שאמ' זאת מושבתם והתיחשם להם, ר"ל כי אלה חמש ערים וחצריהן נשארו להם, ולא גרשום משם בני יהודה, והתיחשו אליהם, כלומ' כי היו נקראים על שמם כל הימים. ואיננו רחוק בלשון לזכור "יחש" בענין הערים, כי עקר מלת "יחש" הוא גלוי המשפחה להודיע על האיש מאי זה משפחה הוא ומאי זה שבט הוא – כן מיחש הערים אל האדם או האדם אל הערים להודיע ולגלות הדבר. וכן קראו ליו"ד "צורי" (מ"א ז,יד) "יו"ד היחש", שמיחש אותו אל צור שהוא שם העיר, כמו שקראו ליו"ד "עברי" (בר' לט,יד) "יו"ד היחש", שמיחש אותו אל עבר. ומה שאמ' "זאת מושבתם" ולא אמ' "אלה", כן דרך הלשון בהרבה מקומות, יחיד בלשון רבים ורבים בלשון יחיד: "כי תקראנה מלחמה" (שמ' א,י), "ויבא משה ואהרן" (שמ' ז,י), והדומים להם, כמו שכתבנו בספר מכלל בחלק הדקדוק (ו,ב-ז,א). או יהיה פרושו: זאת הארץ:

פסוק לד

ומשובב וימלך וגו'. כל אלה שזוכר היו נשיאי משפחות לשבט שמעון וראשי בתי אבות, והלכו לבקש נחלה אחר מלוך דוד; והארץ היתה מן בני חם שהיו יושבים שם לפנים, ובאו אלה והכום והחרימום עד היום הזה וישבו תחתיהם (פס' מ-מא):

פסוק מא

ואת המעונים. בשר"ק במקום חול"ם; והוא קבוץ מן "מעון" שהוא מקום הדירה. ומה שאמ' עד היום הזה, כי עד ימי עזרא לא שבו עוד בני חם באלה המקומות אע"פ שגלו משם בני שמעון:

פסוק מב

בני ישעי בראשם. אלה ארבעה בני ישעי שהיו ראשים לאלה חמש מאות אנשים אמרו רבותי' (ב' ב"ב קכג,ב) כי ממנשה היו; כי ישעי ראינו שהיה משבט מנשה, כמו שאמר "ואלה ראשי בית אבותם ועפר וישעי" (דה"א ה,כד). ואמרו זה לפי שאמרו (ב' שם) שאין זרעו של עשו נופל אלא ביד זרעו של יוסף, דכת' "ובית יוסף להבה ובית עשו לקש" (עו' א,יח), והקשו: והכת' "ומהם מבני שמעון הלכו להר שעיר" וגו' ו"בני ישעי בראשם"? ותרצו: ישעי נמי ממנשה קאתי, דכת' "ועפר וישעי":

פסוק מג

ויכו את שארית הפלטה לעמלק. פי': מה שנשאר שלא החרימום שאול ודוד; כי בדוד הוא אומר "עד הכרית כל זכר באדום" (מ"א יא,טז), ועמלק מבני אדום היה (בר' לו,ט-יב). ומה שאמ' **וישבו שם עד היום הזה**, פי': עד היום שגלו. או פיר': עד היום הזה, אע"פ שגלו בני שמעון, מבני עמלק לא שבו שם; ועד היום הזה הוא בחזקת בני שמעון:

פרק ה

פסוק א

ובני ראובן. אחר שהזכיר שמעון מפני שהיה שכן ליהודה כמו שכתבנו (לעיל ד,כד), חזר לראובן הבכור:

כי הוא הבכור. כלומ': הוא הבכור, ובו היה ראוי להחל ספור היחשים כי משפט הבכורה והמלכות היו ראויים לו, אלא ש**בחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל**, כלומ' שהיה לאביו בן אהוב וחביב, ונתנה לו:

ולא להתיחש לבכרה. כלומר: כשנתן לו הבכורה, לא שיתיחש יוסף לבכורה מכל ויקרא בכור ישראל; שאם כן, היה לו המלוכה גם כן, כמו שהיה המשפט לראובן הכל:

פסוק ב
כי יהודה גבר באחיו. ונתן לו יעקב המלוכה; ושאר משפט הבכורה, והוא לקחת פי שנים בארץ, נתן ליוסף:
ולנגיד ממנו. פי': מי שיהיה בישראל לנגיד אמ' יעקב שיהיה ממנו:

פסוק ג
בני ראובן. לפי שהפסיק בענין, חזר לומר פעם אחרת "בני ראובן":

פסוק ד
בני יואל. אע"פ שלא הזכירו בסדר התולדה, מזכירו עתה ליחש בניו אחריו; וכמהו רבים בספור היחשים:
שמעיה בנו גוג בנו וגו'. כלם אחד בן אחד. ואפלו היו לכל אחד בנים אחרים, אינו מזכיר אלא הראשונים; וכן תמצא בהרבה מקומות:

פסוק ו
בארה בנו אשר הגלה וכו'. **הוא** היה **נשיא** לשבט ראובן בעת שהגלם תלגת פלאסר. והוא תגלת שמזכיר במלכים (מ"ב טו,כט); והפוך האותיות בשמות הוא דרך הלשון, כמו שתראה רבים:

פסוק ז
ואחיו למשפחתיו. כלומ': זה היה נשיא, וגם אחיו **בהתיחש לתולדותם** היו ראשי משפחות וידועים; **והראש** בהם **יעיאל וזכריהו** וגו':

פסוק ח
בן שמע בן יואל. הוא שמעיה בן יואל שהזכיר למעלה (פס' ד):
הוא יושב בערער. יש מפרשי' בי"ת "בערוער" במקום מ"ם, כי ערוער לא היה לבני ראובן כי אם לבני גד, כמו שאמ' "ויבנו בני גד את דיבון ואת עטרות ואת ערוער" (במ' לב,לד). ונכון הוא; וכמהו מצאנו בי"ת במקום מ"ם: "והנותר בבשר ובלחם" (וי' ח,לב), וכן "וירעצו וירוצצו את בני ישראל בשנה ההיא שמנה עשרה שנה" (שו' י,ח). ויש לפרש עוד "בערוער" – בגבול ערוער, כי העיר לבדה היה לבני גד שבנו אותה, וגבולה היה לבני ראובן:

פסוק ט
ולמזרח ישב. פי': למזרח ארץ גלעד; כי כל ארצם היתה מזרח לארץ ישראל, כמו שאמ' "עבר הירדן מזרחה" (במ' לב,יט). אבל למזרח ארץ הגלעד התפשטו וישבו **עד לבוא מדברה למן הנהר פרת**, כלומ': עד נהר פרת, ו"מן הנהר" והנה הוא גבולם, כי נהר פרת

הוא גבול ארץ ישראל למזרח, כמו שאמר "מן הנהר נהר פרת עד הים האחרון" (הש' דב' יא,כד):

כי מקניהם רבו. כלומ': לכך היו צריכים להתפשט בארץ, כי מקניהם רבו:

פסוק י

עם ההגראים. הם בני הגר, והאל"ף במקום יו"ד היחש:

על כל פני מזרח לגלעד. פני מזרח אשר לגלעד:

פסוק יא

ובני גד לנגדם ישבו בארץ הבשן עד סלכה. אינו אומ' בכל ארץ הבשן, שהרי אומר בתורה כי ארץ הבשן נתנה משה לחצי שבט המנשה, כמו שאמ' "ויתר הגלעד וכל הבשן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה כל חבל הארגב לכל הבשן" (דב' ג,יג). אלא מקצת הבשן היה לבני גד עד סלכה, ומסלכה ואילך כל הבשן היה לחצי שבט המנשה. ומה שאמר בתורה כי "כל הבשן" היה לחצי שבט המנשה, פרושו: כל הבשן שהיה ממלכת עוג וכל חבל הארגב שהיה נקרא "ארץ רפאים" (שם). אבל היה מקצת מקומות בבשן שלא היה מולך עליהם עוג; ואע"פ שהיה נקרא "מלך הבשן" (במ' כא,לג) – לפי שרוב הבשן היה לו. ומקצת מן הבשן עד סלכה היה לאמורי, ואותו היה לבני גד. ומה שאמ' גם כן הנה "וישבו בגלעד בבשן ובבנותיה" (פס' טז), באותו הבשן שהוא עד סלכה ובבנותיה ישבו בני גד. וכן אמר הנה (פס' כג) שחצי שבט המנשה ישבו בארץ מבשן עד בעל חרמון – ר"ל: מאותו הבשן שהיה לבני גד עד בעל חרמון. וכן אמ' ביהושע (כב,ז) "ולחצי שבט המנשה נתן משה בבשן", ולא אמר כל הבשן:

פסוק יב

יואל הראש. היה ראש לבני גד. אלה הארבעה שזכר – ראשי משפחות וידועים בשבט – היו מושלים **בבשן**. ויש בדרש: "ושפט בבשן" הוא שפט אבי אלישע הנביא, וסמך לו "בבשן": מה בשן ששים עיר (דב' ג,ד), אף אלישע בנו פרנס את ישראל ששים שנה:

פסוק טו

ראש לבית אבותם. עבדיאל או גוני אביו:

פסוק טז

וישבו בגלעד בבשן. פי': "ובבשן"; והוא חסר ו"ו, כמו "שמש ירח" (חב' ג,יא):

פסוק יז

כלם התיחשו בימי יותם מלך יהודה ובימי ירבעם מלך ישראל. פי': כל אלה בני ראובן ובני גד וחצי שבט מנשה התיחשו למלחמה הזאת שעשו עם ההגראים (פס' יט), כלומ':

התפקדו למשפחותם לבית אבותם בצאתם למלחמה. והיה זה בימי יותם מלך יהודה ובימי ירבעם מלך ישראל, והוא ירבעם בן יואש מבני יהוא. ואע"פ שנראה מן הפסוקים במלכים כי יותם מלך יהודה וירבעם מלך ישראל לא מלכו בזמן אחד, שהרי ירבעם מלך ארבעים ואחת שנה (מ"ב יד,כג), ובשנת עשרים ושבע לירבעם מלך עזריה בן אמציה מלך יהודה (שם טו,א), והוא עוזיה, ומלך עזריה זה חמשים ושתים שנה (שם טו,ב), הנה עזריה מלך יהודה מלך אחר מות ירבעם מלך ישראל שלשים ושמנה שנה – ואע"פ שיש לדקדק בחשבונות אלו כמו שאנו עתידים לבאר בספר מלכים (שם טו,א), מכל מקום עזיהו האריך ימים אחרי ירבעם – ואם כן איך מלך יותם בן עוזיהו בימי ירבעם? אלא שיותם בן עזיהו מלך בחיי עזיהו אביו משהיה מצורע עזיהו, כמו שאמ' "וינגע יי' את המלך" וגו' "ויותם בן המלך על הבית שופט את עם הארץ" (מ"ב טו,ה). ויתכן לפרש "בימי יותם...ובימי ירבעם" – עם כל אחד בזמנו, ועם כל אחד מהם התיחשו למלחמה:

פסוק יח

ולמודי מלחמה. הוא תאר קל ואינו פעול, כי "למד" הוא פעל עומד ואין בו פעול כי אם על דרך התאר, כמו שבארתי בספר מכלל בחלק הדקדוק (כ,א):

פסוק כ

וכל שעמהם. וכל האומות שהיו עם ההגריאים – הכל נתנו בידם:

ונעתור להם. כמו "ונֶעְתַּר"; והוא לגזרת פָּעוּל, כמו "ונַחְתּוֹם בטבעת המלך" (אס' ח,ח):

פסוק כב

וישבו תחתיהם. במקומם. ואע"פ שאמר "וישבו מקניהם" (לעיל פס' כא), מקצתם ישבו שם, ומקצתם שבו לארצם עם השבי:

עד הגלה. עד שגלו על ידי מלך אשור:

פסוק כג

ובני חצי שבט מנשה...המה רבו. כלומ': לפי שרבו, הרבו גבולם "עד בעל חרמון ושניר והר חרמון":

פסוק כד

ועפר וישעי. ו"ו "ועפר" כו"ו "ואיה ועגה" (בר' לו,כד):

פסוק כו

עד היום הזה. כי לא יצאו בצאת גולת יהודה מבבל:

פסוק כז

בני לוי. הזכיר יחש בני לוי ג"כ, ועריהם שנתנו להם (דה"א ו,לט-סו); והזכיר כי העמיד דוד מהם משוררים ומשרתים לפני יי' (שם ו,טז-לח). והזכיר יחש אהרן עד הגולה (להלן פס' כט-מא), והוא יהוצדק שהלך עם גלות יהודה ביד נבוכדנצר; ויהושע בנו עלה מבבל עם הגולה (חגי פרק א). ובספר עזרא (עז' ז,א-ה) מזכיר זה היחש עד אהרן, כי עזרא היה בן שריה. ומיחשו עד אהרן, כמו שמיחש הנה יהוצדק אחיו עד אהרן. אבל שם מדלג בו חמשה בתי אבות שהזכיר הנה, מיוחנן אבי עזריה עד מריות; ולקצר דלג אותם בתי אבות. והזכיר יחש אלעזר ולא יחש איתמר, לפי שמבני אלעזר היו כהנים גדולים עד עולם. כי כן אמ' הב"ה לפנחס כאשר קנא בשטים: "והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם" (במ' כה,יג) – זו היא כהנה גדולה; כי גם בני איתמר היו כהנים, אלא שמבני פנחס היו כהנים גדולים לעולם. ובצדוק היה תחלת הברכה הזאת, כי עד צדוק היו כהנים גדולים גם מבני איתמר; כי עלי היה כהן גדול שהיה מבני איתמר, וכן אחימלך ואביתר בנו:

פסוק לו

הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה בירושלם. אם נאמר כי הוא היה ראשון אשר כהן בבית, לא היה כן, כי צדוק היה, כמו שאומר במלכים "צדוק הכהן ונתן הנביא" (מ"א א,לד); ובזה הספר הוא אומ' גם כן "וימשחו ליי' לנגיד ולצדוק הכהן" (דה"א כט,כב)! ואם נאמר כי לא רצה לומר כי היה מכהן ראשון בבית, אלא שכהן בבית, הנה גם האחרים כהנו – מה בא לומר? ואם בא לומ' כי כהן גדול היה, גם אחרים היו כהנים גדולים! ורבותי' ז"ל אמרו (יל"ש קרח תשנד) שהוא עזריהו שהיה בימי עזיהו המלך, ולפי שמסר נפשו על קדושת הבית שלא הניח עזיהו להקטיר (דה"ב כו,יז-יח), לכך נאמר "הוא אשר כהן", כלומ' שהוא חס על כבוד הכהונה ולא נשא פנים לעזיהו. ויש לפרש כי גם בימי שלמה כהן אחר צדוק ואחר אבותיו הנזכרים, אלא שבימי שלמה היה קטן עדין, ולא היה כהן גדול עד בימי עזיהו. ובימי חזקיהו עדין היה חי והיה כהן גדול, כמו שנ' "ויאמר אליו עזיהו כהן הראש" (הש' דה"ב לא,י). ולפי שהאריך ימים כל כך אמרו עליו "אשר כהן בבית", כלומ': אשר כהן כמה ימים:

פרק ו

פסוק א

בני לוי גרשם. הוא גרשון (לעיל ה,כז), כי המ"ם והנו"ן שוין בשמות, כמו "כְּמָהֶם" (ש"ב יט,לח) ו"כְּמָהָן" (ש"ב יט,מא), "תנים" (יח' כט,ג) ו"תנין" (יש' כז,א):

פסוק ה

לגרשום לבני בנו וכו'. ולא זכר משפחת שמעי; וכן בפרשת פנחס (במ' כו,נח). והטעם שלא זכרו הנה – כמו שלא זכר משפחת עמרם וחברון ועזיאל – כי זכר הראשים העומדים על השיר, כמו שזכר בסמוך: מקהת משפחת יצהר (פס' יח-כג), ומגרשם משפחת לבני (פס' כד-כח), וממררי משפחת מושי (פס' כט-לב). ולמטה כשספרם דוד זכר משפחת שמעי (דה"א כג,ט-יא):

יחת בנו. בן לבני. ובבני שמעי למטה זוכר "יחת" (שם פס' י), כי היו שני בניהם נקראים בשם אחד. אבל זה יחת בן לבני זוכר שמו למטה "יחיאל" (שם פס' ז). ו"יחת" ו"יחיאל" קרובים בלשון, ובאלה שני שמות היה נקרא; וכמהו רבים בספר:

פסוק ז

בני קהת עמינדב. חזר לספר בני קהת לפי שרצה לספר מיחס בניו ובני בניו עוד, ועמינדב זהו יצהר ושני שמות היו לו, ולמעלה הזכירו יצהר וכאן הזכירו עמינדב אסיר בנו:

אסיר בנו אלקנה בנו ואביאסף בנו. אלה שלשתן אינו רוצה לומר אחד בן אחד כמו באחרים, אלא שלשתן "בנו" אלה חזר לקרח, כי שלשתן היו בניו, כמו שנ' בתורה "ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף" (שמ' ו,כד); והנה גם כן אמר בהזכירו יחש הימן "אביאסף בן קרח" (הש' דה"א ו,כב):

פסוק י

ובני אלקנה עמשי ואחימות אלקנה. אלה שלשתן אחד בן אחד, כי אלקנה בן אחימות, ואחימות בן עמשי, ועמשי בן אלקנה:

פסוק יא

בני אלקנה צופי בנו וגו'. אלה הם אחד בן אחד. ואליאב הנזכר הנה הוא אליהוא הנזכר בתחלת ספר שמואל (ש"א א,א), ונחת הוא תחו הנזכר שם, וצופי הוא צוף הנזכר שם:

פסוק יג

ובני שמואל הבכור וַשֵׁנִי ואביה. יש מפרשים "וַשֵׁנִי" כמו "וְהַשֵּׁנִי", כאלו אמר "והשני אביה"; ואמר "הבכור" ולא זכר שמו כי ידוע הוא כי הוא יואל (פס' יח), והשני אביה כמו שאמ' בשמואל "ושם משנהו אביה" (ש"א ח,ב). ואומרים כי "שֵׁנִי" כמו "שֵׁנִי", כמו "שְׁלֵו" (יר' מט,לא) ו"שַׁלְוֵו" (יח' כג,מב); והו"ו פתוחה, כמו "וַחֲמור והאריה" (מ"א יג,כח) שהוא כמו "וְהַחֲמור". ואין זה הפי' נכון, כי לא מצאנו "שֵׁנִי" כמו "שֵׁנִי"; ואין ראיה מ"שְׁלֵו" ו"שַׁלְוֵו", כי הם שני משקלים.ועוד, כי ו"ו פתוחה לא יתכן בזה הדרך, כי ו"ו "וַחֲמור" פתוחה מפני אות הגרון, כי היתה ראויה בשור"ק כמו ו"ו "וּזְבולון" (בר' לה,כג), וכן כל ו"ו שמוש שהיא על תיבה שתחלתה שו"א הוא בשור"ק, אלא על אותיות א"ח ה"ע, שהוא בפת"ח כשתחלת התבה שו"א ופת"ח, ובסגו"ל כשהתחלת התיבה שו"א וסגו"ל; ואם ו"ו "וַשֵׁנִי" היתה לשמוש היה לו לומ' "וּשְׁנִי" – הו"ו בשור"ק. ועוד, היאך אמ' "הבכור" ולא הזכיר שמו? זה החסרון לא מצאנו! ועוד, שיצטרכו לומ' כי ו"ו "ואביה" נוספת; ומי הביאם בצרה הזאת? אבל הנכון כי ושני הוא יואל, ושני שמות היו לו כמו שתראה בספר הזה בכמה מקומות; כן זה היה שמו "יואל" והיה שמו גם כן "ושני":

פסוק טז

ואלה אשר העמיד דויד על ידי שיר. כלומ': העמידם לשורר:

בית יי'. כמו "בבית יי"; וכן "הנמצא בית יי" (מ"ב יב,יא), ורבים כמוהם:

ממנוח הארון. הוא סמוך מן "מָנוח", כמו מן "מָקום" – "מְקום". ופי' "ממנוח הארון": מיום שנח הארון בירושלם כשהביאוהו מקרית יערים לירושלם (דה"א טו,טז ואי'); והיה באהל אשר נטה לו דוד עד בנין הבית. וזהו שאמ' "ממנוח הארון", כי עד היום ההוא לא היה נח כי היו מביאין אותו ממקום למקום, ומיום שנח הארון שם העמיד דוד המשוררים, ושרתו לפני הארון שם כמו בבית המקדש:

פסוק יז

ויעמדו כמשפטם על עבודתם. היא עבודת השיר; וכן אמר בתורה "לעבוד עבודת עבודה" (במ' ד,מז), והיא השיר שהיא עבודת הקרבנות:

פסוק יח

ואלה העמדים. זכר אלה שלשה, הימן ואסף ואיתן, שהיו ראשי אבות ללוים. ולכבודם מיחש כל אחד מהם עד לוי; והימן שהיה גדול ונכבד מהשנים יחשו עד יעקב אבינו ואמר עליו "בן ישראל" (להלן פס' כג), ובשנים אמ' "בן לוי" (להלן פס' כח,לב) ולא עוד. ומפני שהיה נכבד מהשנים היה עומד בשיר אמצעי, ואסף על ימינו ואיתן על שמאלו.

ורבותי' ז"ל דרשו (ב"ר צח,ה) כי לפיכך אמ' ביחש הימן "בן ישראל" – לפי שהיה מבני קרח; ואמר יעקב אבינו "בקהלם אל תחד כבודי" (בר' מט,ו), כלומ': בקהלה שיקהלו מעצמם לא יזכר שמי – וכן אמ' בתורה "קרח בן יצהר בן קהת בן לוי" (במ' טז,א) – אבל בקהלה שיקהלו לעבודת השם על ידי דוד יזכר שמי – לפיכך אמ' "בן ישראל". ביחש הימן זה תמצא השמות משתנים ממה שהזכירם למעלה (פס' ז-יג). וזהו המנהג כמו שתראה בהרבה מקומות – יש שהיו לו שני שמות, פעם קוראים אותו באחד ופעם באחר; ויש שהיה משתנה שמו מעט – השם האחד קרוב לאחר באותיות – ולא היו קפדים בזה, כמו "תוח" שזוכר הנה (פס' יט), ולמעלה זוכר אותו "תחת", ובספר שמואל "תוחו" (ש"א א,א); וכן זוכר הנה "צוף" (פס' כ'), ולמעלה "צופי" (ו,יא); וכן "אליאל" (פס' יט), ולמעלה זוכר אותו "אליאב" (ו,יב), ובספר שמואל "אליהוא" (ש"א א,א):

פסוק כח

בן יחת בן גרשם בן לוי. לא זכר לבני, וזכר שמעי בן יחת ולא זכרו למעלה (ו,ה); ולא מצאנו טעם לדבר הזה. ואיתן (פס' כז) הוא יואח הנזכר למעלה (ו,ו), ועדיה (פס' כו) הוא עדו (לעיל ו,ו), ואתני (פס' כו) הוא יאתרי (לעיל ו,ו):

פסוק לג

ואחיהם הלוים נתונים לכל עבודת משכן בית האלהים. כלומ': אלה השלשה שזכרנו היו ראשי אבות, והיו משוררים לפני משכן אהל מועד; ולא היה עבודת כתף ושום דבר אחר עליהם, אלא משוררים היו. ואחיהם היו לשאר עבודת המשכן כמו שכת' בתורה (במ' א,נ; ג,ו-ח; ד,א ואי'), שהיו נושאי המשכן עד מנוח הארון; וממנוח הארון היו שוערים ומתעסקים בענין המשכן. וכן בבית אשר בנה שלמה היו שוערים, כמו שכת':

פסוק לד

ואהרן ובניו מקטירים. זכר אהרן שהיה ראש הכהונה. ולפי שזכר הלוים; כלומ': ללוים נתנה עבודה זו, ולאהרן ולבניו להקטיר **ולכפר על** בני **ישראל**:

פסוק לה

ואלה בני אהרן. יחשם עד צדוק ואחימעץ (פס' יח) שהיו בימי דוד ושלמה:

פסוק לט

ואלה מושבותם לטירותם. לפי ששבט לוי לא היה לו חלק בארץ, אלא יי' הוא נחלתו, והם היו נתונים לעבודת השם – הלוים לשורר והכהנים להקריב – זכר הערים שנתנו להם חלף עבודתם. ובספור ערי הלוים תמצא שמות משתנים ממה שתמצא בספר יהושע (כא,יא-לח); והוא שכתבתי לך בשמות בני אדם (לעיל פס' יח). ויש מפרש' כי כל

שנשתנו כאן היה כי כשנפל הגורל לתת המנויים ביהושע, היו קצת הערים ביד כנענים, והפרישו אחרים תחתיהם עד שכבשום. ובענין זה נמצא בתוספתא (ת"צ מכות ג,ב): אע"פ שהפרישו שכם בהר אפרים לא היתה קולטת; הפרישו קרית יערי' תחתיה עד שכבשו שכם. אע"פ שהפרישו את קדש לא היתה קולטת; הפרישו את גמלא תחתיה עד שכבשו קדש. ויש הרבה דרשות בהשתנות השמות, ואין צרך להזכירם:

פסוק נא

וממשפחות בני קהת. פי': ממקצת משפחות בני קהת, אותם שלא לקחו מיהודה ומשמעון ומבנימין, לקחו ערים ממטה אפרים – **את שכם ואת מגרשיה...ואת גזר ואת מגרשיה**:

פסוק נג

ואת יקמעם. והוא קבצים הנזכר ביהושע (כא,כב):

ואת בית חורון ואת מגרשיה. זה היה מבני אפרים:

פסוק נד

ואת אילון וגו'. זה היה מבני דן (יה' כא,כד) – ולא זכרו! אולי היו סמוכות לאותם הערים אשר לקחו מאפרים – וכן ביהושע (כא,כ-כו) זכר דן אחר אפרים – וכאן לא זכר שם דן כי זכר הערים הסמוכות לערי בני אפרים, וידוע הוא כי לבני דן היו:

פרק ז

פסוק א

ולבני יששכר. למ"ד "ולבני" כלמ"ד "והשלישי לאבשלום" (הש' לעיל ג,ב). למעלה (ב,ג) החל לספר ביחש השבטים, והפסיק בלוי וספר יחשם ומושבותם בעריהם; ועתה חזר ליחש השבטים ומספרם כאשר נמצאו בימי דוד מלך ישראל. ומה שהניח מהם שלא זכר הנה, זכר אותם עם האחרים כולם בספור באם אל דוד חברונה להמליכו (דה"א יב,כד ואי'). ויחש דן ובניו לא זכר; ויש אומרים כי חשים בני אחר שזכר סמוך לבני נפתלי (להלן פס' יב) הוא רמז לחושים בן דן. ומנפתלי גם כן לא זכר יחשו כי אם בניו לבד (להלן פס' יג); אולי לא מצא יחשם כתוב ולא נאמר לו בקבלה. או מה שהניח מן היחשים כלל באמרו בסוף "וכל ישראל התיחשו והנם כתובים על ספר מלכי ישראל" (דה"א ט,א):

פסוק ב

לתולע גבורי חיל לתולדותם. פי': לתולע היו אלה גבורי חיל משאר בניו חוץ מעזי, והיו **עשרים ושנים אלף ושש מאות**, ומבני עזי היו שלשים ושש אלף (פס' ד). וזהו הטעם

שאמ' כי הרבו נשים ובנים (שם) – לפיכך עלה מספרם כל כך; כי שאר בני תולע שהיו חמשה לא היה מספרם כי אם עשרים ושנים אלף ושש מאות, ומבני עזי היו שלשים ושש אלף לפי שהרבו נשים והולידו בנים רבים:

פסוק ה

ואחיהם לכל משפחות יששכר. הם מאחי תולע: פואה, ישוב ושמרון:

פסוק ו

בנימין בלע ובכר וידיעאל שלשה. יש מפרשי' כי מבני יששכר הוא זה בנימין, וכל התולדה עד "בני נפתלי" (פס' יג), כי עוד יזכר בנימין אחר אשר (דה"א ח,א). ויש לפרש כי על בנימין בן יעקב הוא אומ', והזכיר כאן קצת היחש, ובאחרונה זכר עוד עד יחש שאול מלך ישראל:

וידיעאל. הוא אשבל (בר' מו,כא):

פסוק ח

ובני בכר...וענתות. עיר ענתות אשר בארץ בנימין נקראת על שמו, שבנה אותה ענתות זה, כמו "ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בר' ד,יז):

ועלמת. כמו כן שם אדם ושם עיר בארץ בנימין; והיא הנקראת "בחורים". וכן תרגם יונתן "מבחורים" (ש"ב יט,יז) – "דמן עלמת":

פסוק יב

ושפם וחפם בני עיר. הוא עירי שזכר, מבני בלע (לעיל פס' ז):

חשים, מ**בני אחר**. אחר זה לא נזכר, ואפשר שהוא אחד מן הנזכרים ויש לו שני שמות. ומה שספר היחש על דרך קצרה, כי עזרא מה שמצא ביחשים או מה שנאמ' לו בקבלה הוא שכתב:

פסוק יג

בני נפתלי. לא זכר מיחשו כי אם בניו. ומה שאמ' **בני בלהה** – כמו שאמ' בתורה "אלה בני בלהה" (בר' מו,כה) ואע"פ שלא אמ' כן באחרים. ויש בו דרש כי לשבח בלהה זכרה, שברצון נשאת ליעקב, שאין בה "ותקח" כמו בזלפה (בר' ל,ט), אלא "ותתן" (בר' ל,ד):

פסוק יד

בני מנשה אשריאל אשר ילדה. מן הנראה בתורה (במ' כו,כט-לא) כי אשריאל מבני גלעד בן מכיר בן מנשה, והוא היה הבן השלישי לו; ובהרבה מקומות מצאנו בזה הספר שזוכר בני הבנים בסדר הבנים, והֵנה גם כן זכר אשריאל בבני מנשה ואע"פ שהיה בן בן בנו. והקדימהו למכיר בנו לפי שמכיר היה בן פלגש, כמו שאמ' **פלגשו הארמיה ילדה**

את מכיר אבי גלעד. ומה שאמ' "אשריאל אשר ילדה" ולא זכר היולדת, כן דרך הכת', כמו "אשר ילדה אותה ללוי במצרים" (במ' כו,נט), "ואותו ילדה אחרי אבשלום" (מ"א א,ו). ומה שזכר אשריאל ולא זכר האחרים – לפי שהם נזכרים בתורה (במ' כו,כט-לה), ואחז דרך קצרה וזכר זה – אולי היה נכבד מאחיו ומשפחתו ידועה. ויש בו דרש: לפי שהיה שמו דומה לשם ישראל אביהם:

פסוק טו

ומכיר לקח אשה לחפים ולשפים. רוצ' לומ': לקח אשה מהם; והם בני עיר שזכר למעלה (פס' יב). ולמ"ד "לחפים ולשפים" ר"ל: ומכיר לקח אשה שהיתה אחות לחפים ולשפים; וזהו שאמ' **ושם אחותו מעכה**. ומה שאמ' "אחותו" ולא אמ' "אחותם" – חזר אל הנכבד מהם, והוא חפים שהקדימו לשפים; ומה שהזכיר "שפים וחפים" (שם) – על דרך התולדה:

ושם השני צלפחד. חוזר ל"בני מנשה אשריאל" אשר זכר (פס' יד); ואשריאל הוא בן בן בן מנשה – שלישי לו, וצלפחד בן בן בן בן מנשה – רביעי לו. ואמ' "השני", ואם אינו שני לאשריאל, כי חפר אביו היה הבן הששי לגלעד ואשריאל היה השלישי (במ' כו,כט-לג); אבל אמ' "השני" לזכירה, לפי שלא זכר כי אם אשריאל וצלפחד ובני שמידע שזכר באחרונה (להלן פס' יט). וזכרו במקום חפר אביו לפי שלא היה לו בן הגון ונכבד כמהו אלא צלפחד, ובמקומו היה לשם; כי לא נזכרו האחרים. **ולצלפחד** לא היו לו כי אם **בנות**, אבל לחפר היו בנים אחרים, כמו שאומ' ביהושע "נחלה בתוך אחי אביהן" (יז,ד), ואמ' בתורה "לבני דודיהן לנשים" (במ' לו,יא):

פסוק טז

ובניו אולם ורקם. חוזר לפֶּרֶשׁ, או לשֶׁרֶשׁ הקרוב:

פסוק יז

אלה בני גלעד בן מכיר בן מנשה. חוזר לאשריאל ולצלפחד שזכר; אומ': אע"פ שזכרתי אותם בבני מנשה, בני גלעד בן בנו היו:

פסוק יח

ואחתו המלכת. אחות גלעד; והיתה מולכת בקצת הארץ אשר לגלעד. ואע"פ שלא נזכר בתורה ובנביאים, ידוע היה אצלם בקבלה. ולפי שהיתה אשה גדולה זכר תולדתה:

פסוק יט

ויהיו בני שמידע. לא היה צריך לזכור כי שמידע בן גלעד, כי ידוע הוא מן התורה (במ' כו,לב); וזכר בניו, והם **אחין ושכם ולקחי ואניעם**. ושכם זה אינו הנזכר בתורה (במ' כו,לא), כי אותו הוא אחי שמידע, וזה בנו:

פסוק כ

ובני אפרים שותלח. כמו שנזכר בתורה (במ' כו,לה). **וברד** הוא בכר הנזכר בתורה (שם), **ותחת** הוא תחן (שם); ומכאן ואילך הם בני בנים. ואולי כל הנזכרים מלבד שותלח הם בני בנים:

פסוק כא

והרגום אנשי גת הנולדים בארץ. יש מפר' כי לפיכך אמ' "הנולדים בארץ" – לפי שהם אנשי גת היו נולדים בארץ והיו יודעים מוצא הארץ ומובאיה, והם בני אפרים נכנסו בארץ **לקחת מקניהם** ולא ידעו הדרכים, והם בני גת ארבו להם והרגום. ויש מפרשי' כי אמ' "הנולדים בארץ" לפי שהיתה גת אחר כן לישראל; אמר כי בני גת הנולדים בארץ, והם הפלשתים, הם שהרגום. ולפי דעתי כי "הנולדים בארץ" שב לבני אפרים; ולפי שזכר בבני אפרים הנולדים במצרים, והם בניו ובני בניו כמו שאמ' "וירא יוסף לאפרים בני שלשים" (בר' נ,כג), אמ' כי בני אפרים הנולדים בארץ – שהוליד הוא בארץ – ירדו לארץ גת לקחת מקניהם והרגום אנשי גת. וזה היה במדבר; כי בארץ ישראל לא יכול להיות, לפי שאמ' "ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים" (להלן פס' כב), ואפרים לא נכנס לארץ, כי לא נכנסו מיוצאי מצרים מבן עשרים שנה ומעלה כי אם יהושע וכלב (במ' יד,כט-ל). לפיכך אני אומר כי המעשה הזה היה במדבר או בארץ הגלעד, ועדין אפרים חי; כי זה יכול להיות, כי מכיר בן מנשה היה מכובשי ארץ גלעד (יה' יז,א), והנה בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף (בר' נ,כג). ומה שמוכיח הפיר' הזה, כי תמצא מספר בני אפרים בצאתם ממצרים כשנמנו במדבר סיני בשנה השנית ארבעים אלף וחמש מאות (במ' א,לג), וכשנמנו בכניסתן לארץ בערבות מואב בשנת הארבעים לא היו אלא שנים ושלשים אלף וחמש מאות (במ' כו,לז); ואלו שמונת אלפים שחסרו במדבר הם שהרגו בני גת. ורבותי' ז"ל דרשו (ב' סנה' צב,ב) כי זה היה קודם יציאת מצרים, שמנו את הקץ וטעו, ויצאו בלא עתם וקרה להם זה:

פסוק כב

ויבאו אחיו לנחמו. פי': קרוביו ומיודעיו:

פסוק כג
כי ברעה היתה בביתו. כי מעת שלקחה קרה לו המקרה הרע הזה שהרגו אנשי גת את בניו:

פסוק כד
ותבן את בית חורון התחתון ואת העליון. הם הנזכרים בספר יהושע בנחלת בני אפרים (טז,ג,ה):
ואת אזן שארה. שם העיר "אזן". ואולי היה אזן אחר לפיכך היו מיחשים זה אל שארה שבנתה אותו:

פסוק כה
ורפח בנו ורשף. שב לסדר התולדה שהזכיר בבני אפרים (לעיל פס' כ-כא), והפסיק במעשה אנשי גת, ועתה חזר והשלים היחש עד יהושע:

פסוק כט
ועל ידי בני מנשה. ועל מקומות בני מנשה, כמו "איש על ידו" (במ' ב,יז); רוצ' לומ' כי סמוך לערי בני מנשה, שהם **בית שאן ובנותיה תענך ובנותיה** וכו', סמוך להם היו ערי אפרים, כמו שאמר בספר יהושע (יז,ח-יא):

פסוק ל
בני אשר...הוא אבי ברזית. מלכיאל הוא אבי ברזית:

פסוק לב
וחבר הוליד את יפלט...ראשי הנשיאים. ואף לנשיאי השבט היו ראשים מרוב גבורתם. או יהיה "ראשי" כמו "ראשים", וכמהו רבים, ורוצ' לומ': הם הראשים הנשיאים:

פרק ח

פסוק א
ובנימין הוליד את בלע בכרו אשבל השני. אמ' "אשבל השני", ולא היה אלא שלישי, כי בני בנימין בלע ובכר ואשבל (בר' מו,כא), וכן אמ' למעלה "בלע ובכר" (ז,ו); אלא לפי שלא זכר בכר אמר "אשבל השני". ולא זכר בכר הנה כמו שלא זכרו גם כן בסדר פנחס, אלא: "לבלע משפחת הבלעי לאשבל משפחת האשבלי" (במ' כו,לח). ובסדר ויגש זכר עשרה בנים לבנימן (בר' מו,כא), ובסדר פנחס לא זכר כי אם חמשה (במ' כו,לח-לט)! אולי הם ראשי המשפחות לבנימן; לפיכך לא זכר הנה גם כן בכר, אע"פ שזכר אותו בספור הראשון. ובסדר ויגש (שם) גם כן זכר ארד ונעמן בבני בנימן, ובסדר פנחס (שם

פס' מ) זכרם בבני בלע! ואפשר כי בסדר ויגש זכר בני בנים עם הבנים; או מה שזכר בסדר פנחס "ויהיו בני בלע ארד ונעמן" (שם) – שקרא בלע שם בניו כשם אחיו. גם שנה זכר השמות בסדר פנחס ממה שזכרם בסדר ויגש, כמו שעשה בספר הזה, ובזולתו בהרבה מקומות כמו שכתבנו (לעיל ו,יח). ורבותי ז"ל אמרו (במ' רבה כא,ח) כי אותם משפחות שחסרו בסדר פנחס כלו במדבר בדבר בלעם; ומה יאמרו בבכר שלא נזכר בסדר פנחס, ונזכר בזה הספר למעלה (ז,ח-ט) הוא ומשפחתו ומספרם שהיו בימי דוד?:

פסוק ו

ויגלום אל מנחת. פי': אלה ראשי האבות הגלו יושבי גבע אל מנחת; ואחר כן זוכר איזה מן הראשים שהגלם, והם נעמן ואחיה וגרא. והגלות הזה לשון טלטול, כלומ': הניעֵם וטלטלום ממקומם שהיה גבע אל מנחת; וכן "וגם גולה אתה" (ש"ב טו,יט) לשון טלטול. וכן כל לשון גלות, אלא שרובם טלטול השבי:

פסוק ח

ושחרים הוליד בשדה מואב מן שלחו אתם. שחרים זה הוא מתולדת בנימין – ואע"פ שלא זכרו, כמהו רבים בספר – שהלך לגור בשדה מואב מפני רעב או מפני מקרה אחר, והוליד מן שלחו אותם. והוא שם אשתו האחת, **וחשים** השנית, **ובערה** השלישית – שלשתן נשיו. ואומ' כי משלשתן הוליד; ו"מן" "מן שלחו" עומד במקום שנים, כאלו אמר "מן שלחו אותם ומן חושים", "ואת בערא" כמו "ומן בערה", כמו "הם יצאו את העיר" (בר' מד,ד), "כצאתי את העיר" (שמ' ט,כט), שפרושם "מן". וזכר תולדות שתי נשיו ולא זכר תולדות בערה (להלן פס' ט-יא) – אולי לא היו נכבדים וראשים, כי אלה שזכר היו ראשי האבות כמו שאו' (להלן פס' כח); ו"חדש אשתו" (להלן פס' ט) היא שלחו אותם שזכר. ויש מפרשי' "מן שלחו אותם" – מעת ששלח אותם שחרים, שהגלה אותם ושאר ראשי האבות אל מנחת (לעיל פס' ו-ז); מעת ששלח אותם, הלך הוא בשדה מואב והוליד שם מחשים ומבערא נשיו:

פסוק כז

ויערשיה ואליה וזכרי בני ירחם. מצאתי בדרש (שמ"ר מ,ד) שזה אליה הוא אליה הנביא, וארבע שמות היו לו; ואלה השמות מפרשם עליו כמו שכת' בדרש ההוא. ומבני בנימין היה, כי אלה התולדות תולדות בנימין הם כמו שאומ' (לעיל ח,א); אם כן לדברי בעל הדרש הזה פנחס אינו אליהו. ומצאתי גם כן בסדר אליהו רבה (יח) ובבראשית רבה (עא,ט): אמ' להם "רבותי, עד מה אתם חולקים עלי? איני אלא מזרעה של רחל!" אמרו לו "תן סימן לדבריך". אמ' להם "לא כן כתוב בספר יוחסין: 'ואליה וזכרי בני ירחם'?":

פסוק כח
אלה ישבו בירושלם. כי ירושלם מקצתה היתה לבנימן ומקצתה ליהודה, ואלה שזכר עד עתה מבני בנימן ישבו בירושלם:

פסוק כט
ובגבעון ישבו. גבעון היתה עיר לבני בנימין, כמו שאומר בספר יהושע (יח,כה). ואולי **אבי גבעון** זה בנה אותה ונקראת על שמו; או שמו המיוחד היה "יעיאל" כמו שזוכר אותה למטה בפעם השנית בזכור זה היחש (דה"א ט,לה), וקראו "אבי גבעון" שהיה גדול העיר הנקראת "גבעון":

פסוק ל
ובעל ונדב. לא זכר נר; ובפעם השנית זכרו: "ובעל ונר ונדב" (שם ט,לו):

פסוק לב
ואף המה נגד אחיהם. אע"פ שלא היתה עקר ישיבת אלו בירושלם, גם הם **ישבו עם אחיהם** בירושלם:

פסוק לג
ונר הוליד את קיש. ובספר שמואל אומר כי אביאל אבי קיש (ש"א ט,א), ונר היה אחי קיש בן אביאל והיה אבי אבנר (שם יד,נא), וכן אמ' בפסוק אחר "אבינר בן נר דוד שאול" (שם יד,נ); והנה הוא אומ' כי נר היה אבי קיש אבי שאול! וכן בפסוק שלמטה אמ' "וקיש ובעל ונר ונדב" (דה"א ט,לו) – ידמה כי אחים היו נר וקיש. וזה נוכל לומ' כי קרא נר לשם בנו "קיש" כשם אחיו. ויתכן לפרש כי אביאל הוא נר, ושני שמות היו לו, וקרא שם בנו "נר" כשמו, והוא אבי אבנר; וזהו שקרא נר שם בנו "אבנר", רוצ' לומ': שם אביו שהיה שמו "נר". וכן מצאתי בדברי רבותי' ז"ל בויקרא רבה (ט,ב): אמ"ר שמעון בן לקיש: כתוב אחד אומ' "ונר הוליד את קיש", וכת' אחר אומר "קיש בן אביאל" (ש"א ט,א); הא כיצד? "אביאל" שמו, ועל שהיה מדליק נרות לרבים במבואות האפלים נקרא שמו "נר":

את יהונתן ואת מלכי שוע ואת אבינדב ואת אשבעל. אבינדב הוא ישוי שזוכר בספר שמואל (ש"א יד,מט), וכן זוכר אותו שם "אבינדב" כשמתו במלחמה (ש"א לא,ב). ואשבעל הוא איש בשת בן שאול (ש"ב ב,ח); ו"בעל" ו"בשת" אחד, כי הבעל נקרא "בשת" כמו שנ' "וינזרו לבשת" (הו' ט,י); וכן אמ' "שמתם מזבחות לבשת מזבחות לקטר לבעל" (יר' יא,יג). וכן גדעון נקרא "ירבעל" (שו' ו,לב) ונקרא "ירבשת" (ש"ב יא,כא); ולא ספר לנו הכת' למה נקרא שמו כן. וכן בן יהונתן: בספר שמואל זוכר אותו

"מפיבשת" (ש"ב ד,ד), והנה "מריב בעל" (להלן פס' לד): הנה "בעל" במקום "בשת"; ו"מריב" במקום "מפי" כי קרובים הם, כי המריבה היא על הפה. ונקראו כן על ענין ידוע אצלם ולא נודע אצלנו:

פסוק לד

ומריב בעל הוליד את מיכה. מיכה זה נזכר בספר שמואל שהיה בן מפיבשת (ש"ב ט,יב):

פסוק לח

ולאצל. בצר"י הצד"י; **בני אצל** בפת"ח הצד"י מפני ההפסק:

פרק ט

פסוק א

וכל ישראל התיחשו. כלומר אף על פי שזכרתי מקצת יחסם לא זכרתי כולם והנם כתובים על ספר מלכי ישראל, ואותו הספר אינו נמצא אצלנו כמו ספר הישר וספר מלחמות ה':

ויהודה הגלו לבבל במעלם. גלות ישראל זכר למעלה (ה,כו) – שהגלום פול מלך אשור ותגלת פלאסר מלך אשור לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה; וכן שאר השבטים הגלם מלך אשור (מ"ב יז). ואותם לא שבו בבית שני, זולתי מעטים מן השבטים נשארו מאפרים וממנשה ומישששכר ומזבולון; ונשארו עם מלכי יהודה עד גלות יהודה, וגלו עמהם ושבו עמהם. ושבט יהודה שהגלו לבבל במעלם שבו בימי עזרא; ועתה הוא מספר תשובתם, ואותם שישבו בירושלם בשובם מהגלות כמו שמספר בספר עזרא (נחמ' יא,ד ואי').

פסוק ב

ואמ' **והיושבים הראשונים אשר באחזתם**, כלומ': הראשונים אשר באו מבבל נתישבו באחזתם **בעריהם**, **ישראל וכהנים ולוים ונתינים**; ובירושלם ישבו מהם כמו שהולך ומספר. וכן אמ' שם בספר עזרא "ואלה ראשי המדינה אשר ישבו בירושלם ובערי יהודה ישבו איש באחזתו בעריהם ישראל הכהנים והלוים והנתינים" (נחמ' יא,ג); ושם הוסיף "ובני עבדי שלמה" לא זכרם הנה:

פסוק ג

ובירושלם ישבו מן בני יהודה וגו'. וכן אומ' שם (נחמ' יא,ד); וספורו הדברים הנה וספורו שם שוה, לא יתחלף אלא במקומות מעטים, ונקל הוא להשות ביניהם, כי שמות בני אדם משתנים כמו שזכרנו כמה פעמים בזה הספר. ומה שיש הפרש ביניהם בחשבון

בבני בנימן ובכהנים – שכלל בחשבון שם מה שלא כלל הנה, וכלל הנה מה שלא כלל שם; וקרוב הוא להבין:

פסוק יח

ועד הנה בשער המלך מזרחה. כלומ': עדין כמו שהיה בבית ראשון, **השוערים** ממונים בשער שהיה המלך נכנס בו, שהיה מזרחה כמו כן. על אותו ענין שנעשה בבית ראשון נעשה בבית שני, כמו שאומ' "המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" (להלן פס' כב):

פסוק יט

ושלום בן קורא בן אביסף בן קרח. הוא אביסף בן קרח שהזכיר למעלה (ו,כב) בפרשת "ואלה אשר העמיד דוד על ידי שיר" (ו,טז). אבל שלום בן קורא לא הזכיר שם; ואולי מבני הימן היה, וקצר היחש עד בן אביסף בן קרח:

ואחיו לבית אביו הקרחים על מלאכת העבודה שמרי הספים לאהל. רוצ' לומר: שומרי מזוזות בית קדשי הקדשים, כמו שהיו אבותיהם משפחת הקרחי – שהוא משפחת הקהתי – על הארן ועל הכפרת ועל פרוכת המסך (במ' ד,ד ואי'); והוא **מחנה יי**'. והם היו שומרים המבוא שלא יכנס אדם לפנים, כמו שכת' עליהם עצמם "ולא יבואו לראות כבלע את הקדש" (במ' ד,כ):

פסוק כ

ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים יי' עמו. רוצ' לומ': על משפחת הקרחי היה נגיד פנחס בן אלעזר לפנים בימי אבותיהם, כמו שהיה אלעזר אביו ממונה עליהם, כמו שאומ' "ופקדת משמרת" וגו' "אלעזר בן אהרן הכהן" (השׂ' במ' ג,לב; ד,טז); ואחריו היה פנחס בנו נגיד גם כן עליהם, כי היה יי' עמו והיה גדול מבני איתמר – לפיכך היה נגיד כל ימיו עליהם. ויש מרבותי' ז"ל שאמרו (פדר"א מז): פנחס זה אליהו; ואמת כי פנחס חיה ימים רבים, כי בימי פלגש בגבעה ראינו שהיה עדין חי, כמו שאמ' שם "ופנחס בן אלעזר" וגו' (שו' כ,כח), והיה אז ליציאת מצרים יותר משלש מאות שנה, והוא היה מיוצאי מצרים. ודרשו רבותי' ז"ל (ב"ר ס,ג) כי נסתלקה ממנו שכינה על שלא התיר נדרו ליפתח; וזהו שאמ' "נגיד היה עליהם" – "הוא עליהם" אין כת' כאן אלא "היה עליהם". ואמ' "לפנים יי' עמו"; אמרו (ירוש' יומא ה,א): "לפנים יי' עמו" – בימי זמרי מחה ובימי פלגש בגבעה לא מחה, כלומ': בימי זמרי היה יי' עמו, והיה כח בידו למחות ומחה, והיה כפרה לישראל שלא כלו בימי זמרי, כי היה יי' עמו והיה כח בידו למחות; אבל בימי פלגש בגבעה לא היה כח בידו למחות, כי לא היה יי' עמו, כי כמה אלפים מתו מישראל עד שלא נצחו לבני בנימן (שו' כ,לה ואי'). ויש מפר' "ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם"

אינו זה פנחס הכהן, כי זה פנחס היה לוי; וזהו שאמ' "לפנים יי' עמו", כלומ': זה פנחס אינו אותו פנחס שהיה לפנים, כי אותו היה יי' עמו והיה שורה עליו רוח הקדש, וזה לא היה כן, אבל גדול היה ונגיד על הלוים. והפי' הנכון הוא מה שפרשתי:

פסוק כב

כלם הברורים וגו' המה יסד דויד ושמואל הראה באמונתם. דוד ושמואל תקנו משמרות כהנה ולויה, ותקנו שלא להיות פחות ממאתים ושנים עשר. ופי' "באמונתם": בקיומם, שיסדו וקיימו זה, על דרך "ומאמר אסתר קים" (אס' ט,לב); וכן אומר כי הם יסדו וקימו הדבר שיהיה כן כל הימים. ואמונה לשון קיום הרבה ימצאו, כמו "וארשתיך לי באמונה" (הו' ב,כב), "אמונה אמן" (יש' כה,א), "והיה אמונת עתך" (יש' לג,ו), ואחרים זולתם. ורבותי' ז"ל אמרו (ירוש' סוכה כו,ב): "באמונתם" – אומנות גדולה היתה שם, שאין משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה. ולא היו כל אלה מאתים ושנים עשר שומרים כאחד, אלא משבעת ימים לשבעת ימים היו באים כמו שהיו המשמרות קבועות. וזהו שאמ' "לבוא לשבעת הימים מעת אל עת עם אלה" (להלן פס' כה); כי גם אלה היו בחצריהם יושבים, כמו שאמ' "המה בחצריהם התיחשם", כלומ': בחצריהם שנתנו להם בימי יהושע. והיו מתיחשים כל אחד ואחד לבית אבותיו לדעת באי זו עיר ישבו אבותיו, והיו באים לירושלם למשמרות הידועות להם כמו שתקנו להם:

פסוק כו

כי באמונה המה ארבעת גברי השערים. לא היו ארבעה לבד, אלא ארבעה גבורים ממונים על האחרים להיות שומרים השערים:

פסוק כז

והם על המפתח ולבקר לבקר. פי': לפתח השערים בבקר בבקר; וו"ו "לבקר" כפ"ה רפה בלשון ישמעאל:

פסוק לא

על מעשה החבתים. מעשה מחבת. והדגש תמורת הנח אשר ב"שרידים" (יה' י,כ) שהוא משקלו; וכן "כי שם ארם נָחֲתִים" (מ"ב ו,ט) ששרשו "נחת", והדגש בו תמורת הנח אשר ב"שרידים":

פסוק לג

ואלה המשררים...פטורים. כלומ': היו יושבים בלשכות והיו פטורים משאר מלאכות, כי במלאכת השיר היו מתעסקים יומם ולילה:

פסוק לה

ובגבעון ישבו וגו'. פרשה זו הזכיר למעלה (ח,כט), והפסיק בענין הלוים והכהנים שישבו בירושלם על משמרותם; ועתה שב להזכירה להזכיר יחש שאול על הסדר וענינו היאך היה, וכי הוסבה המלוכה ממנו לדוד בן ישי. ומכאן ואילך הולך ומספר דברי מלכי יהודה על הסדר, זה אחר זה, עד הגלות:

פרק י

פסוק ב

וידבקו פלשתים. כמו "וידביקו", וכן "וידרכו את לשונם" (יר' ט,ב) כמו "וידריכו":

פסוק י

וישאו את ראשו ואת כליו...ואת גלגלתו תקעו בית דגון. ובספר שמואל: "ואת גויתו תקעו בחומת בית שן" (ש"א לא,י)! מה שלא נזכר שם נזכר הנה; כי גלגלתו תקעו בית דגון, וגויתו וגוית בניו תקעו בחומת בית שן, ואנשי יבש גלעד גויתו וגוית בניו לקחו, אבל ראשו שהיה בבית דגון לא לקחו. ואנשי יבש גלעד התעסקו בו, כי זכרו את אשר עשה עמהם והושיעם כשבא עליהם נחש העמוני (ש"א יא,א ואי'):

פסוק יב

ויצומו שבעת ימים. זכר לאותם שבעת ימים שנתן להם זמן נחש העמוני (ש"א יא,ג), ובאותו זמן נושעו על ידי שאול:

פסוק יג

על דבר יי' אשר לא שמר. פי': דבר עמלק (ש"א טו,ח ואי'):

פסוק יד

ולא דרש ביי'. ובספר שמואל אמ' "וישאל שאול ביי' ולא ענהו יי'" (ש"א כח,ו) ואחר כן דרש באוב! כיון שדרש אחרי כן באוב נחשב לו כאלו לא דרש ביי', שהרי דרישת האוב השוה לדרישה ביי'; ואע"פ שלא ענהו יי', היה לו לבקש פני יי' עוד ולשוב בתשובה שלמה לפניו, ולא להוסיף על חטאתו פשע לדרוש באוב:

פרק יא

פסוק ח

מן המלוא ועד הסביב. מלוא הוא מקום סמוך לחומה, ואותו המקום הוא רחבה להאסף שם העם; לפיכך נקרא "מלוא", כמו "האספו מַלאו" (הש' יר' ד,ה). וממנו ולפנים בנה

עד סביב המגדל – זהו "ועד הסביב"; וזהו שאמ' בספר שמואל "מן המלוא וביתה" (ש"ב ה,ט), כלו': מן המלוא ולפנים. ושלמה בנה אותו המלוא; הוא שאמ' "שלמה בנה את המלוא" (מ"א יא,כז):

ויואב יחיה את שאר העיר. פי': בנה שאר העיר, שהיתה הרוסה. ולשון "חיות" על הבנין הוא לשון השאלה, וכן "היחיו את האבנים מערמות העפר" (נחמ' ג,לד); וכן "וירפא את מזבח יי' ההרוס" (מ"א יח,ל) על דרך השאלה:

פסוק יא

ישבעם בן חכמוני. ובספר שמואל: "יושב בַּשֶּׁבֶת תחכמוֹני" (ש"ב כג,ח)! אפשר שאביו היה שמו "תחכמוני" כמו שאומ' כאן "בן חכמוני", ובנו זה שמו "עדינו" (שם), והיה יושב בשבת עם המלך, שהיה מיועציו; וזהו שנקרא שמו "ישבעם" – שהיה יושב בעצה עם המלך נגד העם או על ענייני העם. ומה שאומר שם "על שמנה מאות" וכאן הוא אומר **על שלש מאות**, האחד הוא אומר על האב והאחד הוא אומר על הבן. ואפשר שיאמר שניהם על אחד מהם, אלא שבשתים מלחמות היה, באחת עורר חניתו על שלש מאות, ובאחרת על שמנה מאות:

פסוק יב

הוא בשלושה הגברים. ושלשה הגבורים היו בן חכמוני ואלעזר בן דודו ושמה בן אגא (ש"ב כג,יא). וגבורת אלעזר לא זכר הנה, ובספר שמואל זכר: "הוא קם ויך את הפלשתים עד יגעה ידו" (ש"ב כג,י). ומה שאמ' הנה "הוא היה עם דוד בפס דמים" (פס' יג) אינו אומ' על אלעזר כי אם על שמה, כמו שאומ' שם בשמואל על שמה "ויתיצב בתוך החלקה ויצילה" (שם פס' יב); ומה שאמ' "הוא" ולא זכר שַמה, אחר שזכר שלשה הגבורים – ושמה היה הגבור השלישי – הרי הוא כאלו זכרו. ואפשר כי גם אלעזר היה עמו, לפי שאמ' הנה "ויתיצבו בתוך החלקה" (להלן פס' יד), אבל שמה היה עיקר אותה המלחמה כמו שאמר בספר שמואל (שם פס' יא-יב):

פסוק יג

בפס דמים. ובספר שמואל אומר "באפס דמים" (ש"א יז,א) במלחמת גלית הפלשתי; וכן המלחמה הזאת היתה באותו מקום. ובספר שמואל אמ' בזאת המלחמה "ויאספו פלשתים לחיה" (ש"ב כג,יא), והוא לשון עיר פרזי שאין לו חומה; ואותו המקום היה נקרא "אפס דמים" או "פס דמים", כי הכל אחד:

ותהי חלקת השדה מלאה שעורים. ובספר שמואל: "מלאה עדשים" (שם)! אפשר כי עמרים היתה מלאה, כי החלקה כבר נקצרה, אלא שאספו בתוכה עמרים מהשדות

האחרים, והיו אותם העמרים מעדשים ומשעורים, והיתה מלאה מהם; ואמ' הנה "מלאה שעורים" ושם "מלאה עדשים":

פסוק טו

וירדו שלושה מן השלושים ראש. מהשלשים שהיו ראשי גבורים אשר לדוד:

על הצר. אמר "וירדו" ואמ' "על הצור", כי המקום שהיו בו שירדו ממנו היה גבוה על הצור הזה אשר ב**מערת עדלם**; וכן "וירדתי על ההרים" (שו' יא,לז), "וירד הסלע" (ש"א כג,כה):

פסוק כא

מן השלושה בשנים נכבד. כי הוא היה משלשת הגבורים שהביאו המים, והוא היה נכבד מהשנים חביריו; זהו "בשנים נכבד". ובספר שמואל אומר "מן השלשה הכי נכבד" (ש"ב כג,יט), רוצ' לומ' גם כן: משלשתם:

ועד השלושה לא בא. עד אותם השלשה האחרים, שהם תחכמוני ואלעזר ושמה:

פסוק כב

שני אריאל מואב. שני גבורי מואב; וכן אמ' התרגום בספר שמואל (שם פס' כ) "תרין רברבי מואב". וכנה הגבורים "אריאל" לפי שהארי גבור וחזק, וכן "אל" לשון חוזק:

פסוק כג

איש מדה. ובספר שמואל "איש מראה" (שם פס' כא), כלומ' שהיה בעל פרצוף גדול ומדה גדולה:

כמנור ארגים. הוא העץ שמקפל בו האורג הבגד:

פסוק כה

מן השלושים הנו נכבד הוא. לא היה ממנין השלשים, אבל נכבד היה מן השלשים:

ואל השלשה לא בא. אל השלשה הראשונים, והם תחכמוני ואלעזר ושמה:

פרק יב

פסוק ב

נשקי קשת. מזויינים בקשת ובחצים:

מימינים ומשמאילים. שהיו שולטים בשתי ידיהם בין לירות **אבנים** בין לירות **חיצים**. "ומשמאילים" בנוח האל"ף:

מאחי שאול מבנימן. כלומ': מקרובי שאול באו אליו לעזרו, ואע"פ שהיה שאול חי:

פסוק טז
ממלא. תואר, כמו "מָלֵא":

ויבריחו את כל העמקים. הבריחו יושבי העמקים בעברם צבא גדול, וחשבו כי אויבים היו וברחו:

פסוק יח
ואם לרמותני לצרי. בעבור צרי; ולפי שהיו שם מבני בנימן, היה ירא דוד. ותי"ו "לרמותני" בפת"ח במקום צר"י:

פסוק יט
ורוח לבשה את עמשי. רוח הרצון:

פסוק כג
כמחנה אלהים. רוצ' לומ': גדול; וכן דרך הלשון כשרוצה להגדיל הדבר מיחשו אל השם יתברך, כמו "כהררי אל" (תה' לו,ז), "עיר גדולה לאלהים" (יונה ג,ג), "שלהבת יה" (שה"ש ח,ו), "מאפליה" (יר' ב,לא). ואע"פ כי "שלהבת יה" מלה אחת, וכן "מאפליה", ענינם שתי מלות:

פסוק כח
הנגיד לאהרן. לזרע אהרן; כלומ': הוא היה הכהן הגדול. ובא אל דוד עם **שלשת אלפים ושבע מאות**. ובניהו בנו היה ראש שלשים הגבורים כמו שאמ' למעלה (יא,כד-כה):

פסוק כט
וצדוק נער. באותו הזמן היה עדין נער, והיה **גבור חיל**, ובא אל דוד עם **עשרים ושנים** שרים מבית אביו:

פסוק ל
ועד הנה מרביתם. כלומ': אלה שלשת אלפים מבני בנימן שבאו אל דוד חברונה – אחרי מות אבנר ואיש בשת, שבאו כל ישראל אל דוד חברונה (ש"ב ה,א); אז באו אלה שלשת אלפים, כי עד אותו הזמן היה מרביתם עם **בית שאול** ושומרים לו המלכות, לא כאותם שבאו אל דוד בחיי שאול לצקלג (לעיל יב,א-ב):

פסוק לג
ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל. רבותי' ז"ל פרשו שיודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים, וזהו שאמ' "לדעת מה יעשה ישראל"; וזהו "יודעי בינה לעתים", כלומ': לזמני העולם, שהיו יודעים לחשב בתקופות ומזלות. וזכר ענין זה בזה המקום כי צריך המלך אליהם להתיעץ עמהם בזה, כי על פי המלך היה נעשה העבור

והקבוע כמו שנודע בדבר חזקיהו המלך (ב' סנה' יב,א). ור' יונה פרשו (סה"ש ע' "עות") ענין "משפטים", וכן "יודעי העתים" (אס' א,יג), כמו שאמ' "לפני כל יודעי דת ודין" (שם), וכן "עת ומשפט ידע לב חכם" (קה' ח,ה); והיה צריך המלך להתיעץ עמהם על ענין הדינין. אבל "לדעת מה יעשה ישראל" אין טעמו דבק לזה הפי', כי היה לו לומ' "לדעת מה יעשה המלך"; אבל לפי' רבותי' ז"ל יבא בטוב "לדעת מה יעשה ישראל" – היאך ישמרו המועדים ובאי זה זמן יעשו אותם:

פסוק לד

מזבלון וגו' ולעדר בלא לב ולב. פי' "ולעדר": ולערך, וכן "עודרי מערכה" (להלן פס' לט); וכן "ועדרים לאורות" (דה"ב לב,כח) פי': "מערכות". ומזה נקרא מערכת הצאן "עדר". ופי' הפסוק כי אלה היו לערך מלחמה כנגד אויבי דוד בלא לב ולב, כלו' שלא היו להם שני לבבות, כי אם לב אחד שלם אל דוד. ובבראשית רבה (ר' ויק"ר כה,ב): "בלא לב ולב" – בין במתכוין בין בלא מתכוין היו מנצחים:

פסוק לט

וגם כל שרית ישראל. כמו "שארית", וכן "יתן את שלתך" (ש"א א,יז) כמו "שאלתך":

פרק יג

פסוק א

לכל נגיד. כלומ': לכל נגיד שבהם קרא להתיעץ עמו:

פסוק ב

נפרצה נשלחה על אחינו. כלומ': נשלח מלאכים הנה והנה בכל מקום, כמו "ופרצת ימה וקדמה" (בר' כח,יד); והכל ענין התפשטות הדברים לרב. וזהו שאמ' בספר שמואל "ויוסף עוד דוד" (ש"ב ו,א), כלומ': אסף עוד מישראל על אשר היו אתו בהמליכו כמו שאומ' הנה:

פסוק ג

כי לא דרשנהו בימי שאול. כי הוא החריב נוב עיר הכהנים (ש"א כב,יט), וכת' בו "ולא דרש ביי"" (לעיל י,יד):

פסוק ד

כי ישר הדבר בעיני כל העם. פעל עבר, כי הוא חציו פת"ח:

פסוק ו
בעלתה אל קרית יערים. קרית יערים נקראת גם כן "בעלה", כמו שכת' בספר יהושע "ותאר הגבול בעלה היא קרית יערים" (טו,ט); וכן אמר "אל קרית בעל היא קרית יערים עיר בני יהודה" (יה' יח,יד). וכן אמ' בספר שמואל "מבעלי יהודה" (ש"ב ו,ב). ושם היה הארון מיום אשר שב משדה פלשתים עשרים שנה (ש"א ז,ב) עד שהעלהו דוד משם:
אשר נקרא שם. ובספר שמואל פרש "שם יי' צבאות יושב הכרובים עליו" (ש"ב ו,ב); לפיכך נקרא "שם". ומה שנקרא כן בזה המקום מה שלא קראו כן במקום אחר, לפי שנתקדש שמו של הב"ה עליו בהיותו בארץ פלשתים (ש"א ה,א ואי'):

פסוק ט
עד גרן כידן. ובספר שמואל: "גרן נכון" (ש"ב ו,ו), ושני שמות היו לו. ואפשר כי נקרא "כידון" על שמת שם עזא, מענין "יראו עיניו כידו" (איוב כא,כ):

פסוק י
על אשר שלח ידו על הארון. והוא לא היה לוי. ובזה שגה דוד; כי על ידי לוים היה לו להביאו ולא בעגלה, כמו שכתו' "ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו" (במ' ז,ט). וכן התודה הוא חטאו ואמ' לא לשאת את ארון האלהים כי אם הלוים (דה"א טו,ב), ואמ' "פרץ יי'...בנו כי לא דרשנוהו כמשפט" (שם טו,יג). והענין אשר שגה דוד בזה הדבר והוא מקרא מפורש: חשב כי לא יהיה חטא בזה אם ישאוהו בעגלה אע"פ שכת' "בכתף ישאו", כי אמ': באותו זמן במדבר צוה המקום כן – לפי שהיה המשכן נשא בעגלות, צוה לשאת הארון בכתף להראות כי קדשת הארן גדולה מקדושת המשכן. אבל בזמן שלא יהיה שם משכן, חשב שאין חטא אם ישאוהו בעגלה. ועוד, כי בעגלה בא משדה פלשתים. ובזה שגה:

פסוק יב
היך אביא אלי. כמו "איך", כי אותיות אהו"י מתחלפות; וכן בה"א: "והיך יוכל עבד אדני זה" (דנ' י,יז):

פסוק יג
בית עבד אדם הגתי. לוי היה, ומן השוערים היה, כמו שכת' "ועבד אדום ויעיאל השוערים" (דה"א טו,יח). וקראו גתי לפי שהתגורר בגת:

פרק יד

פסוק ב
וידע דויד כי הכינו יי'. לפי שראה שהמלכים היו שולחים לו מנחה:

פסוק ח
לבקש את דוד. להלחם עמו:

פסוק יד
ממול הבכאים. פרשו בו: תותים:

פרק טו

פסוק יב
אל הכינותי לו. פי': אל המקום אשר הכינותי לו. וכן "מהשלל הביאו" (דה"ב טו,יא): אשר הביאו; ואחרים זולתם, כמו שהבאתי אותם בספר המכלל בחלק הראשון מן הספר (נ.):

פסוק יג
כי למבראשונה לא אתם. כלומ': לא הייתם אתם בראשונה כשנשאנו אותו מבית אבינדב; לפיכך **פרץ יי' אלהינו בנו, כי לא דרשנוהו כמשפט**, כי המשפט כמו שכת' בתורת משה לשאת אותו הלוים בכתפם במוטות (במ' ז,ט). ומ"ם "למבראשונה" פתוחה, ומשפטה בחר"ק על המנהג; וכן "לא התקדשו למַדי" (דה"ב ל,ג), "חלקו מַחמאות פיו" (תה' נה,כב):

פסוק יח
אחיהם המשנים. שניים להם, כמו "משנה למלך" (אס' י,ג), כמו שאמר "אסף הראש ומשנהו זכריה" וגו' (דה"א טז,ה):
זכריה בן. כן היה שמו: "בן"; וכן פרש אדני אבי ז"ל (ספר הגלוי, תשובה יא) "לַבֵּן" הנזכר בספר תהלים (ט,א) כי על זה המשורר אמ', שהוא נגן אותו המזמור שעשה דוד על מות גלית ונצוח פלשתים. ואע"פ שלמ"ד "לבן" פתוחה שתורה על ה"א הידיעה, וה"א הידיעה לא תבא על שם אדם, בא זה כן בה"א הידיעה להודיע כי הוא המשורר; כי אם היה אומר "לְבֵן" היה דומה מן "בנים":
השערים. שהיו שוערים לארן אחר שהציגו הארן באהל אשר נטה לו דוד (להלן א טז,א); או היו שוערים מתחלה כשהיה הארן בשלה ובנב ובגבעון:

פסוק כב

יסר במשא כי מבין הוא. פי': לבד חכמת השיר שהיתה לו, היה שר וגדול בנבואה כי מבין הוא. ויש מפרש: בהגבהת הקול, מן "וישא את קולו" (בר' כט,יא), כלומ' שהיה שר וגדול על כלם בנשיאות הקול בשיר. ו"יסר" כת' בסמ"ך, והוא כמו בשי"ן; וכן "כולם סרי סררים" (יר' ו,כח) כמו "שרי" בשי"ן:

פסוק כד

מחצצרים. כת' בשתי צד"ין, והראשונה נקראת והשניה איננה נקראת. וכן "יששכר" (בר' ל,יח) – השי"ן הראשונה נקראת והשניה איננה נקראת, וכן "ומחייאל ילד את מתושאל" (בר' ד,יח), וכן "יראייה בן שלמיה" (יר' לז,יג) – היו"ד הראשונה נקראת והשנייה אינה נקראת:

ויחיה. הוא יעיאל שזכר למעלה (פס' יח), ושני שמות היו לו:

שערים לארון. כלומ': אע"פ שהיו שוערים, היו גם כן משוררים:

פסוק כו

ויהי בעזר האלהים את הלוים. בי"ת "בעזר" בסגו"ל; ומשפטה בפת"ח על המנהג. וטעם "בעזר": שלא נכשלו בנשאם הארן כאשר נכשלו בתחלה כשמת עזא. ודרשו רבותי ז"ל: "בעזר" – מכאן שהארן נשא את עצמו. ובספר שמואל אומ' כאשר צעדו ששה צעדים זבחו זה הזבח (ש"ב ו,יג):

פסוק כז

מכרבל במעיל בוץ. מעוטף; וכן בארמית: "פטשיהון וכרבלתהון" (דנ' ג,כא). ו"מעיל בוץ" שאומר הנה הוא אפוד בד שאומר בספר שמואל (שם פס' יד). ויונתן תרגם "אפוד בד" – "כרדוט דבוץ", ותרגם "כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים" (שם יג,יח) – "כרדוטין":

וכנניה השר המשא. חסר הנסמך: "השר שר המשא"; וכן "הארון הברית" (יה' ג,יד), ואחרים זולתם:

פסוק כח

משמיעים בנבלים. פי': משמיעים קול:

פרק טז

פסוק ח

הודו ליי' קראו בשמו. זה המזמור שוררו אותו היום לפני הארון. ובספר תהלים (קה) הוא כת' גם כן; אלא שיש ביניהם שנוי מעט במקצת תיבות, והענין אחד. ושם הוא עד "ולנביאי אל תרעו" (שם פס' טו); והֵנה גם כן הוא תכלית מזמור "הודו ליי'" (להלן פס' כב), כי "שירו ליי' כל הארץ" (להלן פס' כג) הוא מזמור אחר. ובספר תהלים (צו) הוא גם כן זה המזמור; אלא שיש ביניהם שינוי מעט, והענין אחד:

הודו ליי'. דברי דוד למשוררים ולקהל:

קראו בשמו. לצעק ולהתפלל אליו, כמו "ואני אקרא בשם אלהי" (הש' מ"א יח,כד). או פי' "קראו בשמו": להורות דרך יי', כמו "ויקרא שם אברם בשם יי'" (בר' יג,ד); וזהו טעם **הודיעו בעמים עלילותיו**. ופי' "עלילותיו": העלילות שהתעלל בפלשתים על דבר הארון (ש"א פרק ה):

פסוק ט

שירו לו זמרו לו. בפה ובכלי:

שיחו בכל נפלאותיו. גם תשיחו תמיד זה לזה בכל נפלאותיו:

פסוק י

התהללו בשם קדשו. אתם תוכלו להתהלל על כל העמים בשם קדשו הנקדש עליכם; על כן **ישמח** לבבכם שאתם **מבקשי יי'**. או כל מבקשי יי' – ואפלו מהאומות – ישמח לבם בשם בבקשם אותו:

פסוק יא

דרשו יי' ועזו. הארון נקרא "עזו", כמו שכת' "ויתן לשבי עזו" (תה' עח,סא):

פסוק יג

זרע ישראל עבדו. ובספר תהלים (קה,ו): "זרע אברהם עבדו". ואמ' הנה "זרע ישראל" כי כונת "זרע אברהם" שאמר שם הוא זרע ישראל. כי זרע אחר היה לאברהם; אבל זרע ישראל הוא מיוחד בנו – וכשאמר "זרע אברהם" על זרע ישראל רצה לומ':

פסוק יד

הוא יי' אלהינו. אע"פ ש**בכל הארץ משפטיו**, הוא אלהינו ואנחנו עמו:

פסוק טו
זכרו לעולם בריתו. ובתהלים: "זָכַר לעולם בריתו" (קה,ח); פי': הברית אשר כרת עם אברהם זכר אותה לעולם לבניו. וה**דבר** שהיה לו עמו וההבטחה שהבטיחו **צוה** שיעמוד **לאלף דור**. או פי' "צוה": גזר, כמו "יי' לא צוה" (איכה ג,לז); ופי': הדבר שגזר בין הבתרים (בר' טו,ט ואי') יהיה לאלף דור. ומה שאמ' הנה "זכרו" פי': בריתו שהיא עמכם לעולם זכרו אותה תמיד:

פסוק טז
אשר כרת את אברהם. כמו שכת' "ביום ההוא כרת יי' את אברהם ברית לאמר לזרעך נתתי" וגו' (בר' טו,יח). ואותה הברית והשבועה **ליצחק** היתה, כלומ': בעבור יצחק, לא בעבור ישמעאל ובני קטורה; כי מה שאמ' "לזרעך" בברית ובשבועה לא אמ' אלא בעבור יצחק, כמו שאמ' "כי ביצחק יקרא לך זרע" (בר' כא,יב). והשבועה היתה בעקדת יצחק כמו שכת' "בי נשבעתי נאם יי'" (בר' כב,טז), ואמר ליצחק "והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך" (בר' כו,ג). ואותה הברית והשבועה העמידה **ליעקב לחוק לישראל ברית עולם**, כי על זרעו המיוחד היתה הברית והשבועה, לא על עשו; וכן אמ' יצחק ליעקב "ויתן לך את ברכת אברהם" (בר' כח,ד):

פסוק יח
לאמר לך אתן. לכל אחד ואחד אמ' כן:
חבל נחלתכם. לנכח ישראל:

פסוק יט
בהיותכם. כנגד האבות; וכן אמ' בתהלים "בהיותם" (קה,יב):

פסוק כ
ויתהלכו מגוי אל גוי. אברהם יצחק ויעקב:

פסוק כא
ויוכח עליהם מלכים. פרעה ואבימלך:

פסוק כב
במשיחי. גדולי ונסיכי, כי היו נכבדים אצל המלכים כאלו היו מלכים משוחים; וכן אמרו בני חת לאברהם "נשיא אלהים אתה בתוכנו" (בר' כג,ו), וכן אבימלך הלך אחר יצחק לעשות שלום ולכרות ברית עמו (בר' כו,כו-כט):

ובנביאי אל תרעו. כי נביאים היו, והשם היה מדבר עמהם; וכן אמ' על אברהם "השב אשת האיש כי נביא הוא" (בר' כ,ז). ובתהילים "ולנביאי" (קה,טו) בלמ"ד, ואחד הוא, כי פי' זה: לא תעשו להם רעה:

פסוק כג

שירו ליי' כל הארץ. וגם זה המזמור אמרו בו ביום. ואמרו רבותי' ז"ל (סע"ר יב) כי "הודו ליי'" (לעיל פס' ח) אמרו בבקר, ו"שירו ליי'" בין הערבים; וכך אמרו אלה השנים המזמורים בכל יום לפני הארון כל הימים, עד שהביא שלמה את הארן לבית עולמים: **בשרו מיום אל יום ישועתו**. כמו "יום ביומו" (הש' להלן פס' לז), כלומ': כל יום בשרו ישועתו, כי תמיד הוא מושיע אתכם מיד אויביכם. ואמ' זה על ישועת הארון, כי על כרחם השיבו אותו פלשתים (ש"א ה-ו). וזהו "ספרו בגוים את כבודו" (להלן פס' כד); כי כבוד גדול היה דבר הארון, ובאותו הדבר היה להם לגוים להכיר כי **כל אלהי העמים אלילים**, **ויי' שמים עשה**. כי אף עובדי צבא השמים עבודתם הבל, כי הוא עשה השמים וצבאם והארץ והים וכל אשר בהם, ואין ראוי לעבוד העבדים אלא האדון; והנה דגון אלהיהם נפל לפני הארן ונכרת, והוא נשאר בכבודו (ש"א ה,ג) – וכבדוהו ונשאוהו בראותם נפלאותיו (שם ו,ז ואי'):

פסוק כז

הוד והדר לפניו עז וחדוה במקמו. לפי שהיתה יללה ובכיה בפלשתים כל ימי שבת הארון בשדה פלשתים (שם פס' ז):

פסוק כח

הבו ליי' משפחות עמים. כי כל העמים הרואים והשומעים זה יתנו לו **הכבוד** והעז, וכן טעם כל הפסוקים. והמזמור הזה, אע"פ שנאמר על דבר הארון, ענינו גם כן על העתיד על הגלות הזה: כשיַראה השם נפלאותיו כשיוציאנו מהגלות ויקבצנו, יַראה נפלאותיו עד אשר כל משפחות העמים יתנו לו הכבוד והעוז כמו שאמ' "והיה יי' למלך על כל הארץ" (זכ' יד,ט), כמו שאמ' הנה "ויאמרו בגוים יי' מלך" (פס' לא). וכן אמ' "ירעם הים ומלואו יעלץ השדה וכל אשר בו" (להלן פס' לב) – וכן אמ' בקבוץ גליות "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף" (יש' נה,יב) – ואז יאמרו אלה לאלה "הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו" (להלן פס' לד):

פסוק לה

ואמרו הושיענו אלהי ישענו וגו'. כלומ': ואמרו גם כן עתה "הושיענו", כלומ': בכל יום ויום התפללו על קבוץ גליות שעתיד להיות:

פסוק לו
ברוך יי' אלהי ישראל. זה הפסוק הוא סוף התהלות והתושבחות; וככלות המשוררים המזמורים האלה ואמרו בסוף זה הפסוק, אמרו **כל העם "אמן" והלל ליי'**:

פסוק לז
ויעזב שם לפני ארון ברית יי' וגו'. עזב שם **אסף** ושאר המשוררים לעמוד תמיד **לפני הארון**, ולשרת ולשורר ולזמר **דבר יום ביומו** ולהעלות עולות, כי זר מקריב בבמה קטנה. ול**צדוק הכהן ואחיו הכהנים** אמ' שילכו לגבעון **לפני משכן יי'** לעשות **העלות בקר וערב**, כי שם היתה הבמה הגדולה, ואין מקריב בה אלא כהן:

פסוק לח
ועבד אדם ואחיהם. פי': ובניו ואחיהם, וכן אמ' למטה "המה ובניו ואחיהם" (הש' דה"א כו,ח):

פסוק מב
ועמהם הימן וידותון חצצרות. פי': ועם הימן וידותון חצצרות, ואמ' הכינוי קודם ההודעה; וכן "ותפתח ותראהו את הילד" (שמ' ב,ו), "וזהמתו חיתו לחם" (איוב לג,כ), "יביאה את תרומת יי'" (שמ' לה,ה), וזולתם כאשר זכרנו בספר מכלל (כה,א):

פרק יז

פסוק ה
מאהל אל אהל וממשכן. רוצ' לומ': וממשכן אל משכן, ולפי שאמ' "מאהל אל אהל" סמך על המבין. ופי' "מאהל אל אהל": מאהל מועד אשר במדבר לגלגל, ומגלגל לשלה, ומשלה לנוב, ומנוב לגבעון. ובכל אלה המקומות תחת היריעות היה המזבח והארון, ואף כל הימים שהיה הארון בקרית יערים המזבח היה בנב ובגבעון (להלן ב א,ג-ה):

פסוק ו
את אחד שפטי ישראל. ובמקומו בספר שמואל: "את אחד שבטי ישראל" (ש"ב ז,ז), כי השופט והראש נקרא שבט, כמו "לא יסור שבט מיהודה" (בר' מט,י), "שבט מישור שבט מלכותך" (תה' מה,ז):

פסוק ז
מן הנוה. גדרות הצאן נקרא "נוה", כמו שאמ' "נות כרות רועים וגדרות צאן" (צפ' ב,ו):

פסוק ח
ועשיתי לך שם כשם הגדולים. כמו שאמר "ויצא שם דוד בכל הארצות וי' נתן...פחדו על כל הגוים" (לעיל יד,יז):

פסוק י
ולמימים וכו'. בראשונה היו מבלים אותם, וכן מימים **שצויתי** עליהם **שופטים** גם כן היו מענים אותם. אע"פ שהיו מושיעים אותם השופטים, לא היה להם מנוחה שלימה עד עתה:

פסוק טז
עד הלם. שהמלכתני, ואני קטן ונבזה:

פסוק יז
ותקטן זאת בעיניך. עד שדברת אל **בית עבדך למרחוק**, שהבטחת זרעי אחרי להמליכם עד עולם, כמו שאמ' "והעמדתיהו בביתי ובמלכותי עד העולם" (לעיל פס' יד):
וראיתני כתור האדם המעלה. כלומ': ראיתני במעלה גדולה בתכונת האדם הגדול, אע"פ שאני קטן ונבזה. ו"תר" הוא לשון תכונה; וכן "תורת האדם" שאמר בספר שמואל (ש"ב ז,יט). וקרוב לו "נאוו לחייך בתורים" (שה"ש א,י), שהם הפנינים המסודרים ומחוברים על סדר ותכונה:

פסוק כא
לגרש מפני עמך אשר פדית ממצרים גוים. זה היה לך שם גדלות ונוראות, שפדיתם מבית עבדים ממצרים, וגרשת מפניהם גוים – והם שבע אומות. ובספר שמואל אומ' "אשר פדית ממצרים גוים ואלהיו" (ש"ב ז,כג), פי': מגוים ומאלהיו, או: והכית גוים ואלהיו:

פרק יח

פסוק ג
חמתה. בחמת הכהו כשהלך הדר עזר **להציב ידו בנהר פרת**, שהלך לכבש הארץ ולהציב גבולו בנהר פרת – והוא היה גבול ארץ ישראל. והיה בחמת, כי המלחמה היה לו עם תעי מלך חמת, כמו שאמ' "כי איש מלחמות תעי היה הדר עזר" (הש' ש"ב ח,י). ובספר שמואל: "להשיב ידו" (שם פס' ג), כלומ': להשיב הארץ אליו:

פסוק ד

וילכד דויד ממנו אלף רכב ושבעת אלפים פרשים. ובספר שמואל: "אלף ושבע מאות פרשים" (שם פס' ד)! ידמה כי לא מנה שם אלא השרים הגדולים אשר במחנה הדרעזר, ובזה הספר מנה כל הפרשים. וכן לא זכר שם מנין הרכב, וכאן זכר אותם; וכן זכר שם הרגלים מה שלא זכרם הנה:

ויעקר דויד את כל הרכב. לפי שהיה אסור לו להרבות סוס, כמו שכת' "לא ירבה לו סוסים" (דב' יז,טז):

ויותר ממנו מאה רכב. כדי צרכו:

פסוק ו

וישם דויד בארם דרמשק. רוצ' לומ' כי שם נציבים ופקידים שם; וכן אמ' בספר שמואל "וישם דוד נציבים בארם דמשק" (ש"ב ח,ו). ושם אומר "ומבטח ומברתי" (שם פס' ח), והנה אומר "ומטבחת ומכון" (להלן פס' ח), כי הערים היו נקראים בשני השמות; ו"טבחת" ו"בטח" אחד, אלא שהפוכות האותיות:

פסוק יא

הקדיש המלך דויד ליי'. לבנין בית המקדש:

פסוק יב

ואבשי בן צרויה וכו'. יש לשאול כי בספר תהלים זוכר מלחמה זאת בשם יואב ואומר "שנים עשר אלף" (ס,ב), והנה זוכר אותה בשם אבשי ואומר **שמונה עשר אלף**, וכן בספר שמואל "שמנה עשר אלף" (ש"ב ח,יג); ובשני הספרים אומר "אדום" ובספר שמואל אומר "ארם" (שם)! ונראה כי מלחמת אדום היתה כשהיתה מלחמת ארם, כי כן כת' בתלים "בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה" (תה' שם), ומארם ומאדום היו אלה שמנה עשר אלף; ואמ' במקום אחד "ארם", ורצה לומ': ואשר עמהם, והם אדום, ואמ' במקום אחר "אדום", ורצה לומ': ואשר עמהם, והם ארם. ובאמרו הנה כי אבשי עשה המלחמה ואמ' "שמנה עשר אלף", ובתלים אמ' "יואב" ואמ' "שנים עשר אלף", אבישי עשה המלחמה תחלה והכה בהם ששת אלפים, ואחר כן בא יואב והכה בהם שנים עשר אלף; וזהו שאמ' בספר תלים "וישב יואב" (שם), כלומ': אחרי אבשי. וזכר הנה המלחמה כלה בשם אבשי לפי שהוא היה תחלת המלחמה. ובספר שמואל זכר המלחמה בשם דוד (ש"ב שם), כי הוא העקר:

פרק יט

פסוק ד
ויגלחם. כמו שאמ' בספר שמואל "ויגלח את חצי זקנם" (ש"ב י,ד):
מדויהם. לבושיהם, מן "מדו בד" (וי' ו,ג):
עד המפשעה. פי': הערוה. והוא מן "אפשעה בה" (יש' כז,ד); וכן כנה הערוה ברגלים גם כן: "ולא עשה רגליו" (ש"ב יט,כה). ובמקומו בשמואל: "עד שתותיהם" (ש"ב י,ד), והוא גם כן כנוי לערוה:

פסוק ח
ואת כל צָבא הגבורים. רוצה לומ': הצבא והגבורים:

פסוק יח
שבעת אלפים רכב וארבעים אלף איש רגלי. ובספר שמואל: "שבע מאות רכב וארבעים אלף פרשים" (ש"ב י,יח)! מה שאמ' בספר שמואל "שבע מאות רכב" רוצ' לומ': שבע מאות רכב בחור, ולא מנה שאר הרכב, ובזה הספר מנה כל הרכב שהיו שבעת אלפים. ושם מנה הפרשים שהיו ארבעים אלף ולא מנה הרגלים, והנה מנה הרגלים ולא מנה הפרשים:

פרק כ

פסוק ב
ותהי על ראש דויד. שואלים: היאך היה סובל אותה, ומשקלה היה ככר זהב? ואומרים כי תלויה היתה למעלה מראשו, והוא היה יושב על הכסא תחתיה והיתה כנגד ראשו למעלה. ובדברי רבותי' ז"ל (ב' ע"ז מד,א) כי אבן יקרה שהיתה בה אבן שואבת היתה, והיתה מעמידה אותה באויר. ועוד אמרו: אבן יקרה שהיתה בה היתה שוה ככר זהב. ויש לפרש כי לא היתה על ראשו תמיד, אלא היתה על ראשו פעם או שתים, ויכול לסבלה שעה אחת שהיתה על ראשו:

פסוק ג
וישר במגרה. כרת אותם במגרה. "וישר" מענין "אם יתגדל הַמַּשׂוֹר" (יש' י,טו), והיה ראוי להדגש:

פסוק ה

אלחנן בן יעיר את לחמי אחי גלית הגתי. ובספר שמואל: "אלחנן בן יערי אורגים בית הלחמי את גלית הגתי" (ש"ב כא,יט). גלית הגתי הוא גלית הפלשתי, כי כן הוא אומ' שם כי "גלית הפלשתי שמו מגת" (ש"א יז,כג); ואלחנן לא הכהו, כי דוד הכהו (ש"א יז,מט-נ). אם כן, בפסוק אשר בשמואל יש דבר נסתר. ו"בית הלחמי" אמ' על דוד שהכה גלית הגתי, ואלחנן הכה אחיו – והנה אומר גם כן "את לחמי", רוצ' לומ': עם לחמי, והוא דוד – ושם ספר מיתת גלית, והנה ספר מיתת אחיו, ודוד הכה גלית, ואלחנן אחי גלית; אולי בעזרת דוד הרגו, לפיכך זכר עמו דוד. ויונתן תרג' אותו פסוק של שמואל על זה הדרך: "וקטל דוד בר ישי מחי פרכות בית מקדשא דמבית לחם":

פסוק ו

איש מדה. רוצה לומ': מדה גדולה; וכן "אנשי מדות" (במ' יג,לב). ובספר שמואל אומר "איש מדון" (ש"ב כא,כ); והנו"ן במקום הכפל, כנו"ן "מֵעֲזניה" (יש' כג,יא), "כי לא תמנו" (איכה ג,כב). או הנו"ן כנו"ן "זכרון" (שמ' יז,יד); והד"ל היתה ראויה להדגש לחסרון הכפל, ובא הנח תמורתו:

שש ושש עשרים וארבע. אמרו רבותי' ז"ל (ב' בכורות מה,ב): למה הוצרך לומר "עשרים וארבע"? כי אלו לא אמר "עשרים וארבע", הייתי אומר שש בשתי ידיו ושש בשתי רגליו; לכך אמ' "עשרים וארבע". ואלו אמ' "עשרים וארבעה" ולא אמ' "שש ושש", הייתי אומר באחת מידיו חמש ובאחת שבע; לכן אמר "שש ושש":

להרפא. כתב אדני אבי ז"ל (ספר הגלוי ערך "רף") כי אינו שם לנקבה, כי אם לזכר; והוא מן "רפאים" שהם ענקים (דברים ב,יא) – ומן "רפאים" יאמר האחד "רפא". וכאשר אמר "להרפא" כאלו אמר "לענק", והה"א לידיעה. והוא כת' באל"ף בזה הספר בזה הענין בשנים מקומות (כאן ולהלן פס' ח), ובספר שמואל כת' בה"א (ש"ב כא,כ); ואותיות אהו"י מתחלפות:

פסוק ח

נולדו. כמו "נולדו", והדגש תמורת הנח; ואע"פ שכת' בו"ו, אחר שהלמ"ד דגושה הנה, הו"ו נעלמת מהמבטא:

פרק כא

פסוק א

ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד וגו'. הוא הנטוע בלב האדם מנעוריו. ומה שאמר בספר שמואל "ויוסף אף יי' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם" (ש"ב כד,א) שנראה כי יי' הוא המסית, אמת הוא; כי הוא הסיתו באמצעות השטן בעון ישראל, שהיו ראויים ליענש. וגם הוא יקרא "מלאך יי'"; והוא שראה דוד כדמות מלאך יי' וחרבו שלופה בידו (להלן פס' טז) – כי הוא המטעה והוא הממית:

פסוק ה

אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שלף חרב. ובספר שמואל: "ישראל שמנה מאות אלף" ו"יהודה חמש מאות אלף" (ש"ב כד,ט)! מצאנו בהגדה (פס"ר מד,א): אמר ר' יהושע בן לוי: הכתובין מוסיפין כאן מה שחסרו כאן – אלו שני שבטים שלא נמנו; שכך כת': "ולוי ובנימן לא פקד בתוכם" (להלן פס' ו). אמ': באלו אני יכול להשמט, ולומר: שבט לוי אינו נמנה במנין שאר השבטים, כי אם מבן חדש (במ' ג,טו), ובנימן דיו שחסר וכלה בפילגש בגבעה (שו' כ,כא ואי'). ולזה הפי', פסוק זה – "ולוי ובנימן לא פקד בתוכם" – בשמואל היה לו לכתוב אותו; שהיה טעם לחסרון שחסר שם המספר, ולחסרון שחסרו בני יהודה בזה הספר לא נתן טעם! ובשלשים ושתים מדות דר' אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (מידה טו) אומ': משני כתובין המכחישין זה את זה עד שיבא כת' שלישי ויכריע ביניהם; כיצד? כתוב אחד אומ' "ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שולף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שולף חרב", וכת' אחד אומ' "ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש ואיש יהודה חמש מאות אלף איש" (ש"ב כד,ט) – נמצא ביניהם שלש מאות אלף איש! אלו שלש מאות אלף מה טיבן? בא המכריע והכריע: "ובני ישראל למספרם ראשי האבות ושרי האלפים והמאות ושטריהם המשרתים את המלך לכל דבר המחלקת הבאה והיוצאת חדש בחדש לכל חדשי השנה המחלקת האחת עשרים וארבעה אלף" (דה"א כז,א) – שלש מאות אלף הללו היו כתובין בטמוסו של מלך, ולא היו צריכין להמנות. כיצד? עשרים וארבעה אלף לשנים עשר, הרי כאן מאתים ושמנים ושמנת אלפים; נשתיירו שנים עשר אלף – לנשיאי ישראל. והשליכן הכת' כאן, וחזר וכללן להלן. וגם זה לא נתן טעם לחסרון מספר יהודה שנמצא הנה, כי בספר שמואל כתוב "חמש מאות אלף", והנה כת' "ארבע מאות ושבעים אלף" – נמצאו חסרים שלשים אלף! ואפשר שאותם שלשים

אלף מתו במגפה, כי שבעים אלף היו המתים במגפה (להלן פסוק יד) – ושלשים אלף מהם היו מיהודה; ומתו כל כך מיהודה לפי שהוא שבטו של דוד, והוא היה הסבה:

פסוק יב

אם שלש שנים רעב. ובספר שמואל כת' "התבא לך שבע שנים רעב בארצך" (ש"ב כד,יג)! לא אמ' לו אלא שלש שנים; אלא אמ' לו "שבע" לפי ששלש שנים רעב היו באותו זמן, כמו שאמ' "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה" (ש"ב כא,א). לפיכך אמ' לו גד הנביא "התבא שבע שנים רעב בארצך", כלומ': התבחר בזה? כי שלש שנים היו רעב, ושלש אחרות שיהיו עתה הרי שש, והשנה השביעית – אע"פ שיהיה מטר ויהיה חריש וקציר – לא תמלט בלא רעב, שתבא התבואה אחר שש שני הרעב:

למשגת. הלמ"ד כלמ"ד "לאמות חמש" (דה"ב ג,יא), "לכל כליו תעשה נחשת" (שמ' כז,ג), והדומים להם, שיספיק הענין זולתה:

פסוק טו

ובהשחית ראו יי' וינחם. **ראו** כי רבים מתו ונחם **על הרעה**. ובדברי רבות' ז"ל (ב' בר' סב,ב): מה ראו? ראו אפרו של יצחק; כי באותו הגרן העלה אברהם את יצחק בנו:

פסוק יז

לא למגפה. לא תהיה ידך בהם למגפה:

פסוק כה

ויתן דויד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות. ובספר שמואל: "ויקן דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים" (ש"ב כד,כד)! אמרו רבותי' ז"ל (ב' זבחים קטז,ב): גבה מכל שבט ושבט חמשים שהן שש מאות כסף; ומשקלם במשקל של זהב – וזהו שאמ' "שקלי זהב". ועוד אמרו (ספרי דב' ע): כת' אחד אומ' "באחד שבטיך" (דב' יב,יד) וכת' אחד אומ' "מכל שבטיכם" (דב' יב,ה); זהו שר' יהודה אומ': כסף מכל שבטיכם, בית הבחירה משבט אחד. ר' אומ' משום אבא יוסי בן דוסתאי (ב' זב' קטז,ב): בקר ועצים ומקום מזבח בחמשים, וכל הבית כלו בשש מאות. ולשון הפסוקים מוכיח דברי ר'; כי בספר שמואל אומ' "את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים" – דומה כי הגרן והבקר היו בחמשים, והנה אומ' "ויתן דוד לארנן בַמקום שקלי זהב" וגו' – רוצה לומ': בכל המקום. כי בגרן היה המזבח, והשדה כלו נבנה בו הבית:

פסוק כט

בבמה בגבעון. כל הבית שהיה שם המשכן והמזבח נקרא "במה", לפי שהיתה שם הבמה – והוא המזבח. וכן "בטרם יעלה הבמתה לאכל" (ש"א ט,יג); כי לא היו אוכלים במזבח, אלא בבתים שהיה בהם המזבח – והוא "הבמה":

פרק כב

פסוק ג

ולמחברות. לחבר קרש אל קרש במסמרים:

פסוק ח

דם לרב שפכת. זה לא מצאנו שאמ' לו השם; אבל דוד אמ' כן בלבו כי מפני זה מנעהו השם לבנות הבית. או נתן הנביא אמ' לו כן; ואע"פ שלא נכתב בספר שמואל, נמצא כמהו רבים: "ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו" (דב' א,כב). ובאמרו **דמים רבים שפכת ארצה לפני**, נראה כי דם נקיים היה בדמים אשר שפך, כמו דם אוריה (ש"ב יא,יד ואי'), וזהו "לפני". גם בדמי הכהנים (ש"א כב,יח-יט) היה הוא הסבה, כמו שאמר "הנה אנכי סבותי בכל נפש בית אביך" (ש"א כב,כב). גם בדמי הגוים אשר שפך, אותם שלא היו בני מלחמתו, אפשר שהיו בהם אנשים טובים וחסידים; אע"פ כן לא נענש עליהם, כי כונתו לכלות הרשעים שלא יפרצו בישראל. ולהציל עצמו כשהיה בארץ פלשתים "לא יחַיה איש ואשה" (ש"א כז,ט). אבל כיון שנזדמן לו שפיכות דמים לרב, מנעהו מלבנות בית המקדש, שהוא לשלום ולכפרת עונות ולעתרת תפלה, כמו שמנע להניף ברזל במזבח ובבית המקדש: לפי שהברזל עושין ממנו כלי הריגה, לא יעשו ממנו כלי שלום ברוב:

פסוק יד

והנה בעניי הכינותי וכו'. שלא היה לו עשר גדול, והיה מוציא הוצאות במלחמות. ובדרש (ירוש' ב"מ ג,א): אם משבאו לידו, עשיר היה; אם קודם שבאו לידו, וכי אדם מקדיש דבר שאינו שלו? קימא: בנתונים בתוך ארבע אמות שלו. אמ"ר בון: "בעניי" – שאין עשירות לפני המקום. ד"א: "בעניי" – שהיה מתענה ומקדיש סעודתו לשמים:

פרק כג

פסוק ז

לגרשני לעדן ושמעי. לעדן הוא לבני הנזכר בתורה (שמ' ו,יז); ונזכר בזה הספר למעלה "לבני" (ו,ה):

פסוק ח
בני לעדן הראש יחיאל. "יחיאל הראש" ר"ל, ואין לו הכרע, ונמשך לפניו או לאחריו; כי לבני היה הבכור לגרשון, ויחיאל היה הבכור ללבני שהוא לעדן. ויחיאל הוא יחת הנזכר למעלה (שם). **וזתם ויואל** ג"כ בני לעדן – והֵנה הם **שלשה**; ולמטה הוא אומר זתם ויואל בני יחיאל, שאמר "בני יחיאל זיתם ויואל אחיו" (הש' דה"א כו,כב)! א"כ הנה כתב בני בנים עם הבנים, וכמוהו בספר רבים. או נפרש: מה שאמר למטה "בני יחיאל זיתם ויואל" – היו בניו נקראים על שם אחיו. או חסר ו"ו, ופי': בני יחיאל וזתם אחיו היו על אוצרות בית יי':

פסוק ט
בני שמעי. אין זה שמעי מבני גרשון; אלא אחד מבני לעדן הנזכרים היה שמו שמעי, ובניו **שלמית וחזיאל והרן – שלשה**:

פסוק י
ובני שמעי. זהו שמעי בן גרשון,

פסוק כו
וגם ללוים אין לשאת את המשכן וגו'. כלומ': אחר ששכן האהל בירושלם, עוד אין ללוים עבודת משא:

פסוק כז
כי בדברי דויד האחרונים. כלומר: במעשיו האחרונים היה זה, שספר הלוים מבן עשרים שנה, והעמידם על משמרותם והכין כל צרכי המקדש. כי מתחלה ספר אותם מבן שלשים (לעיל כג,ג) כמו שכת' בתורה (במ' ד,ג), ועתה אמר: כיון שאין ללוים לשאת בכתף, נעמיד גם מבן עשרים שנה ומעלה:

פסוק כח
ועל טהרת לכל קדש. שיהיו מזומנים הלוים לטהרת כל קדש, כמו שאמ' בחזקיהו "ויבאו הכהנים לפנימה בית יי' לטהר" וגו' "ויקבלו הלוים להוציא לנחל קדרון חוצה" (דה"ב כט,טז):
ומעשה עבדת בית האלהים. "ומעשה" אינו סמוך, כי הוא נקוד סגו"ל. ופי': ולמעשה ולעבודת בית האלהים, לכל יהיו מזומנים:

פסוק כט

ולכל משורה ומדה. גם כן יהיו מזומנים לתקן המדות שהן צריכין למקדש - ההין והאיפה: שלישיתם ורביעיתם ועשיריתם. ו"משורה" הוא כלל המדות הקטנות, ו"מדה" כלל המדות הגדולות:

פסוק לא

ולכל העלות עלות ליי'. שיהיו מזומנים גם כן להלל בכל זמן שיעלו עולות **לשבתות ולחדשים ולמועדים**, ולעזור את הכהנים גם באלה הימים, שהקרבנות מרובים. ויעזרו להביא הבהמות, ולהכינם, ולשחוט ולעשות כל מעשה עד קבלת הדם; כי מקבלת הדם ואילך מצות כהונה (ב' בר' לא,ב):

פרק כד

פסוק ג

ויחלקם דויד וצדוק וכו'. היו"ד בסגו"ל והחי"ת בקמ"ץ. והוא כמו "ויַחַלקם" בפת"ח; וכן "ויֶחְלקם דוד" האמור למעלה (כג,ו), כי שוים הם בזה הנקוד. וכבר זכרתי דקדוקו בספר מכלל (לה,ב). פי': לפי ששנה דוד המשמרות ממה שהיו. כי מתחילה היו שמונה מאלעזר ושמונה מאיתמר; וראה דוד כי בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר (להלן פס' ד), ולקח עמו אחד מבני אלעזר ואחד מבני איתמר, והוסיף עוד שמנה משמרות. ותקן עשרים וארבעה משמרות, השש עשרה מאלעזר והשמנה מאיתמר (שם). וזהו שאמ' "בית אב אחד אחוז לאלעזר" (להלן פס' ו) - כלומ': יותר על מה שהיה מתחלה, "ואחז אחז לאיתמר" (שם) - כלומ': מה שהיה אחוז לאיתמר מתחלה היה גם כן עתה אחוז, כי לא הוסיפו לו משמרה. ונחלקו רבותינו ז"ל (ב' תע' כז,א): יש מהם מי שאומר כי משה תקן שמנה משמרות - ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר, בא שמואל והעמידן על שש עשרה - שמנה מאלעזר ושמנה מאיתמר, בא דוד והעמידן על עשרים וארבעה; ויש מהם מי שאומר כי משה תקן שש עשרה - שמנה מאלעזר ושמנה מאיתמר, באו שמואל ודוד והעמידום על עשרים וארבעה, שנ' "המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" (לעיל ט,כב):

פסוק ה

ויחלקום בגורלות אלה עם אלה. רצה לומר כי לא נתן מעלה לאחד מהם על חברו, **כי** כלם **היו שרי קדש ושרי האלהים מבני אלעזר ובבני איתמר**. לפיכך לא נתן להם מעלה זה על זה להיות זה קודם לזה; אלא כמו שעלה הגורל להם כן היו, לבד הכהונה הגדולה

שהיתה מבני אלעזר כמו שפרשנו למעלה (ה,כז). וכתב **שמעיה בן נתנאל הסופר** עשרים וארבעה משמרות, וכתב ראשי הגברים, ונתנם בקלפי, **ויצא הגורל הראשון ליהויריב** וכו':

פסוק לא

אבות הראש לעמת אחיו הקטן. כך היה שמו – "אבות". ופי' "לעמת אחיו הקטן" – שלא היה הגדול ראשון ואחריו הקטן, אלא הפילו ביניהם גורלות גם הם כמו שעשו הכהנים: בין גדול ובין קטן, כאשר עלה גורלו כן היה. וכן אמ' "כקטן כגדול מבין עם תלמיד" (דה"א כה,ח); פי': המבין הוא הגדול והתלמיד הוא הקטן:

פרק כה

פסוק א

ויבדל דויד. פי': הבדיל בני אסף הימן וידותון להיות משוררים, והאחרים להיות שוערים (להלן א כו,א ואי'), והאחרים להיות גזברים על אוצרות בית יי' (שם כו,כ ואי'); הכל כמו שאומ'. וכל חבורה מהם נחלקו ביניהם על פי הגורל:

הנבאים בכנרות בנבלים ובמצלתים. היו בני אסף מנגנים בכלי שיר; ואסף שורה עליו רוח הקדש, והיה משורר בפיו לקול הכנורות. וכן הימן וכן ידותון – כלם היו נבאים על כלי השיר; כי ספר תלים ברוח הקדש נאמ', ויש בו נבואות ועתידות הגלות והגאלה. והיו בני אסף ארבעה (להלן פס' ב), ובני ידותון ששה (פס' ג); ובמספר אינם כי אם חמשה: "גדליהו וצרי וישעיהו חשביהו ומתתיהו" (שם) – ואמ' "ששה" ואינם אלא חמשה! אבל במספר הגורל מצאנו אחד שאינו הנה, והוא שאמ' "העשירי שמעי" (להלן פס' יז). ונמצא בהגדה (ב"ר צד,ט) כי כשחלקם דוד היו לידותון אלה חמשה בנים, והיתה אשתו מעוברת משמעי, וראה ברוח הקדש שגם הוא יהיה ראש משמרה; לפיכך אמ' "ששה". ויתכן לומ' שאז היה קטן, ולא היה ראוי לשורר ולהיותו ראש משמרה עדין, עד שגדל והיה ראש משמרה; לפיכך ספרו במספר הגורל, לפי שהיו מלמדים אותו, והיה עתיד להיות ראש משמרה. ובני הימן היו ארבעה עשר, כי "רוממתי עזר" (להלן פס' ד,לא) הוא שם אחד; אע"פ שהוא שתי תבות הנה, כמהו רבים. הנה בין שלשתם היו עשרים וארבעה ראשי משמרות, כנגד הכהנים שהיו גם כן עשרים וארבעה; ויוסף בן אסף ראש משמרות הלוים היה משרת עם יהויריב ראש משמרות הכהנים, וכן כלם. ואלה כ"ד ראשי משמרות הלוים היה כל אחד מהם עם אחיו ובניו שנים עשר (להלן פס' ט ואי'); הנה בין כלם היו מאתים שמנים ושמונה כמו שאומר (להלן פס' ז):

פסוק ב
הנבא על ידי המלך. זהו המזמורים שאמ' אסף; והיו נאמרים ברוח הקדש. ואמ' "על ידי המלך" כי המלך מנהו ראש בדברי השיר ובכליו וכתב דבריו בספרו. וכן אמ' בידותון "הנבא על הודות והלל ליי'" (להלן פס' ג). ובהימן אמ' ג"כ – שהיה מבני קרח – "חוזה המלך בדברי האלהים להרים קרן" (שם פס' ה); פ': כי במזמורים שאמרו בני קרח יש בהם עתידות להרים קרן ישראל ולהוציאם מן הגלות:

פסוק ה
ויתן האלהים להימן בנים ארבעה עשר ובנות שלוש. אמ' כן לפי שאסף וידותון לא היו להם כל כך בנים; או אפשר שהיה עקר מתחלה, והעתיר ליי', ושמע תפלתו ונתן לו בנים ארבעה עשר ובנות שלש:

פסוק ח
ויפילו גורלות משמרת לעמת. רוצ' לומ': לעמת משמרת; וכן "מאהל אל אהל וממשכן" (לעיל יז,ה), כמו שכתבנו:

פרק כו

פסוק ה
פעלתי השמיני כי ברכו אלהים. כמו שכת' למעלה: "ויברך יי' את בית עובד אדום ואת כל אשר לו" (יג,יד); וכן כת' "ששים ושנים לעובד אדום" (להלן פס' ח). ולמעלה אומ' "ועובד אדום ואחיהם ששים ושמנה" (דה"א טז,לח)! אפשר כי היו לעובד אדום ששה אחים, ועם אותם היו כלם ששים ושמנה, ואמ' "ואחיהם" בכנוי הרבים על עובד אדום ובניו, כי כלם יקראו "אחים" – אחי אביהם כמו אחיהם; והנה אמר "מבני עובד אדום" (להלן פס' ח) שהיו ששים ושנים. ומה שאמ' הנה "המה ובניהם ואחיהם" (שם) – "המה" אומ' על בני עובד אדום, "ובניהם" אומר על בני בניו הנזכרים, "ואחיהם" על שאינם נזכרים; ו"איש חיל" (שם) פרושו כמו "אנשי חיל". ורבותינו ז"ל דרשו (ב' בר' סג,ב): "ויברך יי' את בית עובד אדום" – שילדה אשתו ושמנה כלותיה ששה ששה בכרס אחד, והם ששים ושנים:

פסוק ו
הממשלים לבית אביהם כי גבורי חיל המה. דומים להם בגבורה; כמו שהיו בית אבותם גבורי חיל לעבודה, כן היו הם. ו"הממשלים" תאר בחרק המ"ם, כמו "הערים המבדלות" (יה' טז,ט), "עתליה המרשעת" (דה"ב כד,ז):

פסוק יג

ויפילו גורלות כקטן כגדול. כמו שפרשנו למעלה (כד,לא):

לשער ושער. פי': והגורלות שהפילו ביניהם לא לדעת אי זה מהם קודם, אלא איזה מהם לשער מזרח, ואי זה מהם לשער מערב ודרום וצפון; ונפל **הגורל** מזרח **לשלמיהו**, וצפון לזכריהו **בנו**, **לעובד אדום נגבה**, **לשפים ולחוסה למערב**:

פסוק טו

ולבניו בית האספים. פי': בניו היו שומרים בית האספים. והיה זה הבית לדרום העזרה מבחוץ. ומה שאמ' "ולאספים שנים שנים" (להלן פס' יז) יש בו פי' שנים בדברי רבותי' ז"ל (ב' תמיד כז,א): האחד – שהיו לכל אחד מבתי האספים שנים לוים; ופי' האחר – שהיה לכל אחד מבתי האספים אחד אחד, ויהיה פרושו כך: ולאספים שהיו שנים היו שנים לוים – לכל אחד אחד. והיו בין כלם עשרים וארבעה כשאר המשמרות: במזרח ששה, ובצפון ארבעה, ובדרום ארבעה, ולאספים שנים שנים והם ארבעה, ולמערב ארבעה, ולפרבר שנים (להלן פס' יז-יח) – הרי עשרים וארבעה. ורבותי' חלקום לעשרים וארבעה מקומות, שאמרו במשנה (מדות א,א): בשלשה מקומות הכהנים שומרים את המקדש: בבית אבטינס, ובבית הניצוץ ובבית המוקד; והלוים בעשרים ואחד מקום: חמשה על חמשה שערי הר הבית, ארבעה על ארבעה פנותיו מבפנים, חמשה על חמשה שערי עזרה, וארבעה על ארבעה פנותיו מבחוץ, אחד בלשכת הקרבן, ואחד בלשכת הפרכת ואחד אחורי בית הפרכת. והקשו (ב' תמיד כז,א) הפסוקים האלה שיש בהם עשרים וארבעה – ובלוים הוא מדבר! ותרצו כי בכ"ד מקומות נקראו הכהנים לוים – וזה אחד מהם: "והכהנים הלוים בני צדוק" (יח' מד,טו) – והנה גם כן, השלשה היו כהנים והעשרים ואחד לוים. ותרצו גם כן הפסוקים בענין אחר, כמו שכת' במסכת תמיד (שם) ובזבחים (נה,ב); ואמרו: מאי "לפרבר" (להלן פס' יח)? כמאן דאמ' "כלפי בר":

פסוק כא

בני לעדן. הוא לבני כמו שפרשנו (כג,ז). ואמ' **בני הגרשני** – אולי היה לעדן אחר; ואמ': בני לעדן שהיו מבני גרשן, הם **ראשי האבות** הנזכרים למעלה ללעדן – ששה (לעיל כג,ז-ט), שהם **ללעדן הגרשני**.... ובכל זה תוספת באור, כי די היה לו בפעם אחת. ואחד מבני לעדן הגרשני היה **יחיאלי**, והוא היה הבכור; ואומ' שאלה היו "על אוצרות בית יי'" (להלן פס' כב):

פסוק כב

בני יחיאלי. פרשתיו למעלה (כג,ח):

פסוק כה

רחביהו בנו וישעיהו בנו. פי': ישעיהו בן רחביהו, כי לאליעזר לא היו לו בנים כי אם רחביה כמו שאמ' למעלה (שם פס' יז); וישעיה **ויורם וזכרי ושלומית** בני רחביה. ורבים בנים היו לו, כמו שאמ' "ובני רחביה רבו למעלה" (שם), אבל שלומית היה ראש לכלם, כמו שאומ' "שלומות ואחיו על כל אוצרות הקדשים" (להלן פס' כו) – ושלומות הוא שלומית, כמו שאמ' אחר "ושלומית **בנו**": "הוא שלומות ואחיו" (שם) – וכן אמ' "כל המקדיש על ידי שלומית ואחיו" (להלן פס' כח). והנה אמ' כי אחיה על אוצרות בית האלהים ולאוצרות הקדשים (לעיל פס' כ); ואחר כן אמ' כי זתם ויואל אחיו על אוצרות בית יי' (פס' כב); ואחר כן אמ' כי שבאל בן גרשם בן משה נגיד על האוצרות (פס' כד); ואחר כן אמ' כי שלומות ואחיו על כל אוצרות הקדשים! יראה כי מתחלה היה אחיה ממונה על האוצרות; וכן זתם ויואל גם כן היו ממונים על האוצרות. אבל האוצרות היו חלוקים לכל ההקדשות שהקדישו בכל דור ודור מדור המדבר עד דוד; כי מהם היו מקדישין לקרבנות, ומהם מקדישים לבנין הבית, ומהם היו מקדישין לכלי בית יי'. וכל אוצר מהם היה לבדו, והיה ממונה על כל אחד ואחד. ושבאל היה נגיד על כלם – וזהו שאמ' "ושבאל בן גרשום בן משה נגיד על האוצרות"; ושלומית היה ממונה על כל ההקדשות שהקדישו משמואל ואילך, אשר הקדיש שמואל ושאול ודוד ואבנר ויואב וראשי האבות לשרי האלפים והמאות – כלם הקדישו על ידי שלומית (פס' כו-כח):

פסוק כט

למלאכה החיצונה. המלאכה שהיתה חוץ לעיר, לחטב עצים ביערות ולחצב אבנים ושדות וכרמים וגנות ופרדסים של הקדש; והיה כנניהו ובניו ממונים עליהם. ומה שאמ' **על ישראל**, לפי שהיו בישראל מתנדבים רבים בכל שנה להקדיש מתבואותיהם ופֵרותיהם, והיו אלה ממונים **לשוטרים ולשופטים** על הממונים תחתיהם לאסוף ולכנס ולהביא בית יי':

פסוק ל

מעבר לירדן מערבה. קצת הארץ אשר מעבר לירדן, הקצה שהוא לצד מערב לארץ ההיא לצד הירדן; אבל כל ארץ הגלעד בכללה היה מזרח לארץ ישראל, וכן נקראת בכל מקום:

פסוק לא

בשנת הארבעים למלכות דויד נדרשו. פי': אלה אשר מעבר לירדן. וכן כל הענין שהקדים היה בשנת הארבעים, שהרי אמ' בתחלת הענין "ודוד זקן ושבע ימים וימלך את שלמה" וגו' "ויספרו הלוים" וגו' "ויחלקם דוד מחלקות" וגו' (לעיל כג,א-ו). אבל

מחלקות ישראל היו בתחלת מלכותו, כמו שאמ' למעלה "ואלה ראשי הגבורים אשר לדוד המתחזקים עמו במלכותו עם כל ישראל להמליכו" (יא,י), וסופר שם הגבורים שסופר הנה. וגם עשאל אחי יואב היה הרביעי לחדש הרביעי (דה"א כז,ז), והוא לא האריך ימים בתחלת מלכותו, כי אבנר הרגו (ש"ב ב,כג):

פרק כז

פסוק ה

שר הצבא השלישי. לפי שהיה בניהו ראש לשלשים הגבורים אמר עליו "שר הצבא", מה שלא אמ' כן באחרים:

הכהן ראש. יהוידע היה כהן גדול, כמו שאמ' למעלה בתחלת מלכות דוד "ויהוידע הנגיד לאהרן" (יב,כח):

פסוק ו

ומחלקתו עמי זבד בנו. פי': עמי זבד בנו היה גם כן על מחלקתו תחתיו:

פסוק ז

וזבדיה בנו אחריו. שהרי עשאל נהרג בתחלת מלכותו (ש"ב ב,כג), ונתן דוד זבדיה בנו אחריו לראש על מחלקתו:

פסוק יא

סבכי החשתי לזרחי. ממשפחת זרח:

פסוק טו

חלדי הנטופתי לעתניאל. ממשפחת עתניאל בן קנז:

פסוק טז

ועל שבטי ישראל לראובני נגיד. עד הנה ספר הגבורים שהיו ראשי המחלקות, ועתה ספר השרים שהיו ראשי השבטים – נשיא לכל שבט ושבט:

פסוק יח

ליהודה אליהו מאחי דויד. הוא אחד מאחי דוד הנזכרים למעלה (ב,יג-טו), ולו שני שמות; או הוא אחר מלבד הנזכרים, כמו שאמרו רבותי' ז"ל בדרש שכתבנו למעלה (ב,טו):

פסוק כג

ולא נשא דוד מספרם למבן עשרים שנה ולמטה. כלומר כל אלה שספר דוד שנים עשר מחלקות כל אחד מעשרים וארבעה אלף לא ספר אלא מעשרים שנה ומעלה:

כי אמר יי' להרבות וגו'. ואף כשאמ' הב"ה למנות את ישראל לא אמ' למנותם אלא מבן עשרים שנה ומעלה (במ' א,ב-ג), כי אמר להרבותם **ככוכבי השמים** ואין להם מספר כמו שאמ' "גם זרעך ימנה" (בר' יג,טז). וכל אלה שספר דוד לא היו בכלל אותם שמנה **יואב**, שהתחיל **למנות** כל ישראל. **ולא כלה**; כי שני שבטים לא ספר, "כי נתעב דבר המלך אל יואב" (דה"א כא,ו) – כמו שכת' **ויהי בזאת קצף על ישראל**:

פסוק כה

ועל אצרות המלך. עתה ספר פקידיו וגזבריו על מלאכתו ועל אוצרותיו בבית ובשדה:

פסוק כז

ועל שבכרמים. שמעי היה ממונה על הכרמים עד אסיפת הענבים, **וזבדי** היה ממונה על אשר היה בכרמים בשעת אסיפת הפירות והענבים מהבציר ואילך, כמו שאמר "לאוצרות":

פסוק ל

הישמעלי. שהתגורר בארץ ישמעאל; לפיכך קראו "ישמעאלי". וכן "ההגרי" (להלן פס' לא), שהתגורר בארץ בני הגר:

פסוק לב

ויחיאל בן חכמוני עם בני המלך. שהיה מגדלם ומלמדם:

פסוק לד

ואחרי אחיתפל יהוידע. כלומ': אחרי שמת אחיתופל יועץ המלך, היו יועציו יהוידע **ואביתר**. **ויואב** היה שר הצבא:

פרק כח

פסוק ב

ויקם דויד המלך על רגליו. התחזק וקם מהמשכב שהיה שם – כי כבר נפל למשכב כמו שכת' בספר מלכים – והתחזק והלך למקום שצוה להאסף שם כל ישראל, וקם על רגליו ודבר אליהם כל הדברים האלה:

פסוק ט

דע את אלהי אביך. כמו: וידעת את יי' אלהיך; ובאמרו "אלהי אביך": שיסמוך על הקבלה עד שידענו מעצמו:

וכל יצר מחשבות מבין. פעלת הלב תקרא "יצר", לפי שהלב פועל ויוצר במחשבה הענינים, הן לטוב הן לרע:

פסוק יא
וגנזכיו. אוצרותיו:

פסוק יב
כל אשר היה ברוח עמו. ברוח נבואה, כי על פי רוח הקדש ידע כל תבנית הבית, או על ידי עצמו או על ידי שמואל הנביא:

פסוק טו
למנרות הזהב. הן המנורות עשר שעשה שלמה (דה"ב ד,ז). אבל מנורות כסף לא מצאנו שעשה; אם כן, מהו **ולמנורות הכסף**? ונראה כי עשה מנורות כסף להיות בלשכות הכהנים להאיר להם, שהיו אוכלים ושוכבים שם; ומנורות הזהב היו בהיכל – עשר: חמש מימין המנורה שעשה משה וחמש משמאל. וכן שלחנות הזהב (להלן פס' טז) היו ללחם הפנים, ושולחנות הכסף (שם) לשחוט עליהם ולתת עליהם בשר העולה כשהיה מנתחה. ואע"פ שלא זכר זה בספור בנין הבית (דה"ב ג,א ואי'), למדנו זה מבנין הבית שראה יחזקאל במראה הנבואה:

פסוק יז
ולכפורי הזהב. פרשו רבותי ז"ל: מזרקים; שאמרו (ב' זב' כה,א): ודם הסכין במאי מקנח ליה? בשפת המזרק, כדכת' "כפורי זהב". ונקראו כן על שם שמקנח בהם הסכין, כמו "מכפר ליה בבליתא דפרסא" (הש' ב' חול' ח,ב), שענינו "מקנח"; וכן כל לשון כפרה:

פסוק יח
ולתבנית המרכבה הכרובים זהב. פי': לתבנית מרכבת חיות הקדש, כי בהם פני הכרוב:
לפרשים וסככים. פי': להיות פורשים וסוככים בכנפיהם **על ארון ברית יי'**:

פסוק יט
הכל בכתב מיד יי'. פי': הנה לך הכל בכתב מסודר כמו שהוא מיד יי' **עלי**, שהשכילני **כל מלאכות התבנית**; כי בנבואה נאמר לו כמו שכתבנו (לעיל פס' יב), הכל על ידי שמואל הרואה. ו"מַלְאֲכות" שם רבים סמוך מן "מְלָאכות"', והונעה בו האל"ף בהסמך; וכן בכנוי: "לספר כל מלְאֲכותיך" (תה' עג,כח):

פסוק כא
ועמך בכל מלאכה לכל נדיב בחכמה לכל עבודה. על דרך "כל אשר ידבנו לבו לקרבה אל המלאכה לעשות אותה" (הש' שמ' לו,ב), כלומר: עמך חכמים בכל מלאכה ובכל אשר יתנדבו לעשות אותה. **והשרים וכל העם** הם מזומנים **לכל דבריך**:

פרק כט

פסוק א

נער ורך. אמרו (סע"ר יד) כי בן שתים עשרה שנה היה שלמה כשמלך. כי באותו פרק שנולד הוא מספר ענין אמנון ותמר, ואומ' "ויהי לשנתים ימים ויהיו גוזזים לאבשלום" (ש"ב יג,כג); והרג אמנון וברח לגשור והיה שם שלש שנים (ש"ב יג,לח), הרי חמש שנים; ושב אבשלום לירושלם והיה שם שנתים (ש"ב יד,כח), הרי שבע, ומרד באביו ונהרג (ש"ב טו-יח); אחרי זה "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים" (ש"ב כא,א), הרי עשר; ובשנה שלאחריו מנה דוד את ישראל, וכת' "וישוטו בארץ...תשעה חדשים" (הש' ש"ב כד,ח), הרי אחת עשרה; ובשנת מותו, היא שנת ארבעים למלך דוד (להלן פס' כז-כח), תקן המשמרות, הרי שתים עשרה:

פסוק ב

הזהב לזהב והכסף לכסף. כלומ': הכינותי הזהב למה שצריך זהב, וכסף למה שצריך כסף:

אבני פוך ורקמה. פי': בגדי רקמה ואבני פוך:

וכל אבן יקרה. לקירות הבית, כמו שאמ' בבנין הבית "ויצף את הבית אבן יקרה" (דה"ב ג,ו); **ואבני שיש** גם כן לקירות הבית ולרצפה. וה"פוך" הוא הכחול; ואפשר שהיו אבני כחול, או אבנים יקרות עינם כעין הכחול:

פסוק ג

מכל הכינותי. מכל אשר הכינותי:

פסוק ד

לטוח קירות הבתים. ולא בזהב היו טוחים הקירות, שנ' "ואת כל הבית צפה זהב" (מ"א ו,כב), ואיך אמר כי הכסף הכין לטוח הקירות? נאמ' כי "לטוח" טעמו לשלשת אלפים ככרי זהב שזכר. ובדברי רבותי' ז"ל (שה"ש רבה ג,ט-י): "לטוח את קירות הבתים" – וכי כסף היה? והלא זהב היה! אלא למה קורין אותו כסף? שהיה מכסף כל בעלי זהבים:

פסוק ז

ואדרכנים רבו. מטבע ידוע אצלם:

פסוק י

אלהי ישראל אבינו. "אבינו" שב אל ישראל; וזכר יעקב אבינו על בנין הבית לפי שיעקב אמר תחלה ליי' לבנות בית אלהים, כמו שכת' "והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה

בית אלהים" (בר' כח,כב). ובבראשית רבה (ע,א-ב) מפרש כי על שם הנדבה שהתנדבו (לעיל פסוק ט) זכר "ישראל אבינו", שהוא היה תחילה לנודרים, שנ' "וידר יעקב נדר לאמר" (בר' כח,כ). מהו "לאמר"? לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרתם. יעקב פתח בנדר תחלה, לפיכך כל מי שהוא נודר לא יהא תולה את הנדר אלא בו: אמ"ר אבהו: כת' "אשר נשבע ליי' נדר לאביר יעקב" (תה' קלב,ב); "לאביר אברהם לאביר יצחק" לא נאמר, אלא "לאביר יעקב" – תלה את הנדר במי שפתח בו תחלה. ר' הונא בשם ר' אידי אמ': כת' "וישמחו העם על התנדבם" וגו' "ויברך דוד את יי'" וגו' "ברוך אתה יי' אלהי ישראל אבינו" (פס' ט-י); "אלהי אברהם אלהי יצחק" לא נאמר, אלא "אלהי ישראל" – תלה הנדר במי שפתח בו תחלה:

פסוק יא

לך יי' הגדלה והגבורה וכו'. כלומ': כל הגדולה הזאת והגבורה שהיתה לי, והנצוח על כל הגוים, ושהתפארתי והיה לי הוד וכבוד עליהם – הכל הוא לך, כי ממך היה לי הכח; וכל הזהב והכסף שלקחתי מהם והתנדבתי לך – הכל הוא לך, כמו שאמ' "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (להלן פס' יד):

כי כל בשמים ובארץ לך יי' הממלכה. כלומ': אשר בשמים ובארץ לך היא הממלכה, שאתה מולך ומושל בכל אשר בשמים ובארץ:

והמתנשא לכל לראש. כלומ': לכל הראשים והמלכים – אתה הוא המתנשא על כלם. ולמ"ד "לראש" ר"ל: לכל אשר ממונ' לראש. ורבותי' ז"ל פרשו: כל המתנשא וכל שהוא ראש על כל דבר לך הוא – אינו אלא ממך; אמרו (ב' בר' נח,א): אפלו ריש גרגותא מן שמיא ממנו ליה:

פסוק טו

ותושבים ככל אבתינו. כלומ': אם אנחנו תושבים בעולם, אין אנחנו תושבים אלא ככל אבותינו שהלכו להם ומתו; אם כן גרים אנחנו, וכמו ה**צל** שהוא פונה במהרה כן **ימינו על הארץ**:

ואין מקוה. ואין שום תקוה לאדם שיאריך בעולם, כי חרוצים הם ימיו:

פסוק טז

כל ההמון הזה. כמו: הממון; ר"ל: רבוי הכסף והזהב ושאר דברים. וכן "מהמון רשעים רבים" (תה' לז,טז):

פסוק יז

כי אתה בחן לבב. כלומ': אתה הוא בוחן הלבבות ורוצה ביושר לבב, וידעת **יושר לבבי** – כי בישר לבב **התנדבתי**. וכן **עמך** אשר **נמצאו פה** אתה ידעת לבבם; אבל אני ראיתי כי **בשמחה** התנדבו **לך**, וכמדומה לי כי בלב ישר התנדבו הם גם כן. וכמו שהיום לבבם ישר, כן **שמרה זאת לעולם** שיהיה **יצר מחשבותם ולבבם** נכון **אליך**. וה"א "הנמצאו" במקום "אשר"; וכן "ההלכוא אתו" (יה' י,כד) וזולתם, כמו שכתבנו בספר מכלל (מג,ב-מד,א):

פסוק כב

וימליכו שנית לשלמה. כי פעם אחרת המליכהו דוד כשבאה בת שבע אליו ונתן הנביא, ואותו היום צוה למשחו ולהמליכו כמו שכת' בספר שמואל (הש' מ"א א,טו-לה); ואז לא היו שם מישראל אלא אנשי ירושלם. ואחר כן הקהיל דוד כל שרי ישראל מכל השבטים, והמליכו לעיניהם פעם שנית:

וימשחו ליי' לנגיד ולצדוק לכהן. פי': וימשחו אותו לייי' לנגיד, ולצדוק משחו להיות כהן גדול. ומזה הפסוק סמכו רבותי' ז"ל (ב' סנה' כ,ב-כא,א) כי הבזה שהיו בוזזים ישראל מאויביהם – מחצה למלך ומחצה לעם; מקיש "צדוק" ל"נגיד": מה צדוק מחצה לו ומחצה לאחיו הכהנים, שנאמ' "והיתה לאהרן ולבניו" (וי' כד,ט), אף נגיד מחצה לו ומחצה לעם:

פסוק כה

ויתן עליו הוד מלכות. שהיו יראים כל העולם ממנו ומנשאים אותו. ובהפך זה כתו' בספר דניאל: "ולא נתנו עליו הוד מלכות" (יא,כא):